

Բաց Հասարակության Հիմնադրամներ - Հայաստան

Աղասի Թադևոսյան, Մշակութային մարդաբան,
ԵՊՀ, Պատմական գիտ. թեկնածու

ՔԱՂԱՔԱՑԻԱԿԱՆ ՆԱԽԱԶԵՌՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ԵՎ ՆՈՐ ՏԵԽՆՈԼՈԳԻԱՆԵՐԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ

Սույն հետազոտությունը հնարավոր է դարձել Բաց հասարակության հիմնադրամներ - Հայաստանի ամբողջական ֆինանսական օժանդակության շնորհիվ՝ քաղաքականության կրթաթոշակների նախաձեռնության ծրագրի շրջանակներում, դրամաշնորհ N 17862: Հոդվածում տեղ գտած վերլուծություններն արտահայտում են հեղինակի տեսակետը և կարող են չհամընկնել Բաց հասարակության հիմնադրամներ - Հայաստանի դիրքորոշումների ու տեսակետների հետ:

ԵՐԵՎԱՆ 2013

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

ՆԵՐԱՄՈՒԹՅՈՒՆ..... 2

1. ՔԱՂԱՔԱՑԻԱԿԱՆ ՆԱԽԱՁԵՌՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՀԻՄՆԱԿԱՆ ԲՆՈՒԹԱԳԻՐԸ ԵՎ ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

1.1. Քաղաքացիական նախաձեռնությունների ձևավորումը և զարգացումը
Հայաստանում5

1.2. Քաղաքացիական նախաձեռնությունները և քաղաքական ուժերը..... 13

1.3. Երկխոսություն և հոետորաբանություն: Երկխոսության հնարավորության հարցը
քաղաքացիական նախաձեռնություններում19

2. ՔԱՂԱՔԱՑԻԱԿԱՆ ՆԱԽԱՁԵՌՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԸ

2.1. Քաղաքացիական շարժում և գործողություն..... 22

2.2. Քաղաքացիական նախաձեռնություններ և ռադիկալիզմ.....24

2.3. Լուծումների դեֆիցիտը քաղաքացիական նախաձեռնություններում.....24

2.4. Համագործակցության և շահերի հիմնախնդիրներ25

3. ՔԱՂԱՔԱՑԻԱԿԱՆ ՆԱԽԱՁԵՌՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՁԵՌՔԲԵՐՈՒՄՆԵՐԸ

3.1. Քաղաքացիական նախաձեռնություններ և դիսկուրսիվ պրակտիկաներ..... 26

3.2. Նոր իմաստների ձևավորումը և շրջանառումը.....26

3.3. Քաղաքացիական շարժումներ և ռեֆլեքսիվ պրակտիկաներ27

3.4. Քաղաքացիական շարժումները և խնդիրներ բարձրացնելու պրակտիկաներ.. 28

3.5. Իշխանության պրակտիկաների բեկում և նոր պրակտիկաների ձևավորում...29

3.6. Քաղաքացիական ի նշանային բնույթի ձևավորումը.....30

3.7. Քաղաքացիական նախաձեռնություններ և կարգավիճակների.....31

4. ՔԱՂԱՔԱՑԻԱԿԱՆ ՆԱԽԱՁԵՌՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ և ՆՈՐ ՏԵԽՆՈԼՈԳԻԱՆԵՐ

4.1. Նոր տեխնոլոգիաների գործադրման հիմնական առավելությունները.....33

4.2. Սոցիալական տեսահոլովակների ցուցադրումը և Յություբի դերը.....36

4.3. Առցանց ուղիղ հեռարձակումները37

4.4. Տեխնոլոգիաների զարգացումը և միջազգային փորձի հետ հաղորդակցումը.....38

4.5. Նշանների փոխանակությունը վիրտուալ ու իրական տարածքների միջև39

4.6. Քաղաքի ու գյուղի տարբերության մասին 41

ԵԶՐԱԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ և ԱՌԱՋԱՐԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ.....42

ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ49

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ

Հետազոտության նպատակը և հիմնական խնդիրները

Հայաստանի հետխորհրդային տրանզիցիայի գլխավոր խնդիրների շարքում հիմնարար նշանակություն ունեն ժողովրդավարական քաղաքական համակարգի, քաղաքացիական հասարակության ձևավորումը և մոդեռնացումը (Adamsk, Maconin, Zapf 2002. 19-21): ԽՍՀՄ փլուզումից հետո անցած ճանապարհի ու փորձի ուսումնասիրությունները ցույց են տալիս, որ այն հետսոցիալիստական երկրները, որոնք այս խնդիրների լուծման ճանապարհին գրանցել են դրական արդյունքներ, դասվում են կայուն զարգացող երկրների շարքին (Havel 1993. 3): Եվ ընդհանրապես անցումային գործընթացում գտնվող երկրների զարգացման տեմպերը ուղղակիորեն կապված են նշված խնդիրների հետ:

Լայն առումով, այս հետազոտությունում մեզ հետաքրքրում է Հայաստանում քաղաքացիական հասարակության ստեղծման ու զարգացման գործընթացը, իսկ նեղ առումով, դրա հիմնարար բաղադրիչներից մեկի՝ քաղաքացու ձևավորման ու դրանում քաղաքացիական ակտիվիզմի ու քաղաքացիական նախաձեռնությունների դերակատարության խնդիրը¹:

Հայաստանում վերջին տարիներին ի հայտ է եկել մի երևույթ, որը ստացել է քաղաքացիական ակտիվիզմ, քաղաքացիական նախաձեռնություններ անվանումը: Դրանց տակ հիմնականում հասկացվում է իրավունքի ու արդարության դիրքից հանրային շահերի իրացմանն ուղղված կամարտահայտումը: Լայն առումով այն ընդգրկում է իրավունքների պաշտպանության, բնապահպանական, սոցիալական, հանրային տարածքների պահպանման և հասարակական կարևորության մի շարք այլ հիմնախնդիրներին ուղղված քաղաքացիական նախաձեռնությունները, որոնք չնայած առաջին հայացքից նվիրված են տարբեր հիմնահարցերի, սակայն միևնույն ժամանակ, ձևավորել են մի ընդհանուր դաշտ, որը Հայաստանի հասարակական կյանքի ֆոնին առանձնանում է իր ընդգծված յուրահատկությամբ: Այդ յուրահատկությունն առաջին հերթին պայմանավորված է հիմնախնդիրների հանդեպ ցուցաբերվող տեսանկյուններով, դիրքորոշումներով, շահերի ընկալման ու

¹ Քաղաքացիական ակտիվիզմ ասելով նկատի ունենք հասարակական փոփոխություններին ուղղված քաղաքացիական կազմակերպված կոլեկտիվ գործողությունը: Քաղաքացիական նախաձեռնություն ասելով հասկացվում է կոլեկտիվ կամարտահայտման ոչ բռնի ձև, որի միջոցով քաղաքացիների որոշակի խմբի կամ խմբերի կարծիքը ներկայացվում է պետական կառավարման կամ տեղական ինքնակառավարման մարմիններին և պահանջվում է դրա լուծում: Ինչպես Ջիմ Քորբեթն է նշում, քաղաքացիական նախաձեռնությունը նշանակում է իրացնել արդարությունը, այլ՝ ոչ թե պարզապես պայքարել անարդարության դեմ (Corbett 1988):

փոխհարաբերությունների կառուցման նոր ձևերով, ինչը ձևակերպվում է որպես քաղաքացիական: Ի՞նչ է այն որպես որակական նոր երևույթ Հայաստանի հասարակական և մշակութային կյանքում, ինչպիսի՞ն է դրա դերակատարությունը քաղաքացիական հասարակության զարգացման ու առաջընթացի գործընթացներում, ի՞նչ հանգրվանում են այն գտնվում, ինչպիսի՞ մարտահրավերների առջև է կանգնած: Սրանք այն հարցերն են, որոնց կցանկանայինք պատասխանել այս հետազոտության ընթացքում: Մեզ հետաքրքրող հիմնական հարցերից մեկն էլ այն է, թե ի՞նչ դեր են կատարում նոր տեխնոլոգիաները դրանցում և որո՞նք են ուրվագծվող հեռանկարները: Նոր տեխնոլոգիաները դարձել են հետազոտողների ուշադրությունը գրավող խնդիրներից մեկը և դրանց ընդգծված դերակատարությունը քաղաքացիական դաշտերի ձևավորման գործում ունի միջազգային լայն տարածում:

Առաջարկված հետազոտական նպատակից բխում են հետևյալ խնդիրները.

- ուսումնասիրել քաղաքացիական դաշտում վերջին տարիներին ի հայտ եկած գործընթացների բնույթը, դրանց կողմից հասարակական կյանք ներմուծված հիմնական նորույթները, ձեռքբերումները,
- ուսումնասիրել քաղաքացիական նախաձեռնությունների ազդեցությունը և դերը ՀՀ-ում քաղաքացիական հասարակության ու քաղաքացիական մշակույթի ձևավորման գործընթացներում,
- ուսումնասիրել քաղաքացիական նախաձեռնությունների և քաղաքացիական ակտիվիզմի դերակատարությունը լայն առումով հասարակական կոնտեքստի վրա ազդեցության տեսանկյունից,
- ուսումնասիրել քաղաքացիական նախաձեռնությունների և ակտիվիստների կողմից սոցիալական ցանցերի և այլ նոր տեխնոլոգիաների կիրառման ձևերը և փորձը: Գնահատել դրանց դերը քաղաքացիական նախաձեռնությունների ու ընդհանրապես ակտիվիզմի զարգացման գործում,
- ուսումնասիրել վիրտուալ տարածքներում իրականացվող ակտիվիզմի ձևերը, հաղորդակցության առանձնահատկությունները և դրա ազդեցության ձևերը իրական քաղաքացիական կյանքում ձեռքբերումների հասնելու համար,
- ուսումնասիրել նոր տեխնոլոգիաների միջոցով ձևավորվող ակտիվիստական գործիքները, բացահայտել դրանց ուժեղ կողմերը և զարգացման հնարավորությունները,
- մշակել առաջարկներ, որոնք ուղղված կլինեն. **ա/**քաղաքացիական նախաձեռնությունների զարգացմանը և ՀՀ-ում քաղաքացիական մշակույթի ու հասարակության ձևավորման մեջ դրանց դերակատարության ուժեղացմանը **բ/**

քաղաքացիական ակցիաների հանրային հնչեղության աճին, **զ/** քաղաքացիական շարժումներին նոր հասարակական խավերի (մանր ու միջին բիզնես, մշակույթի ու գիտության ոլորտի ներկայացուցիչներ, ուսանողություն, քաղաքացիներ և այլն) մասնակցության խթանմանը, **դ/** քաղաքացիական հիմնահարցերի շուրջ հանրային նոր դիսկուրսների և դիսկուրսիվ պրակտիկաների զարգացմանը, **ե/** դիսկուրսներից նախաձեռնությունների և գործունեության նոր ձևերի զարգացմանը, **ե/** քաղաքացիական ակտիվիզմի ոլորտում նոր տեխնոլոգիաների կիրառմամբ նոր գործիքների ձևավորմանը ու դրանց ազդեցիկության բարձրացմանը:

Հետազոտություն իրականացվել է որակական մեթոդներով՝ խորացված հարցազրույցներ, խմբային հարցազրույցներ և ներգրավված դիտարկումներ իրական և առցանց տարածքներում: Հարցազրույցներն իրականացվել են.

- քաղաքացիական նախաձեռնությունների կազմակերպիչ ակտիվիստների հետ,
- քաղաքացիական շարժումներին մասնակցող երիտասարդների հետ,
- քաղաքացիական շարժումներին չմասնակցող մարդկանց հետ,
- սոցիալական տեխնոլոգիաների և մեդիա ոլորտում փորձառություն ունեցողների հետ,
- լրագրողների և լրատվության ոլորտի ներկայացուցիչների հետ,
- հանրային հիմնախնդիրների ոլորտի փորձագետների հետ:

Ներկայացվող հետազոտության տեսական հիմքերը ձևավորվել են մի շարք կոնցեպտուալ մոտեցումների համատեղման միջոցով: Մեզ համար առանցքային նշանակություն է ունեցել գերմանացի գիտնական Յուրգեն Հաբերմասի հանրային միջավայրերի և քաղաքացու մասին հասկացությունները (Habermas 1989. 1-14, 79; Habermas, Lennox, Lennox. 1974. 49-55): Յ.Հաբերմասից վերցրել ենք նաև դիսկուրսիվ էթիկայի և ռացիոնալ փաստարկի հիմքի վրա կայացվող փոխըմբռմանը վերաբերող հասկացությունները (Habermas 1990. 120-121; Habermas 1993. 31): Վերլուծության համար կարևոր նշանակություն է ունեցել նաև Պիեր Բուրդիեյի *կապիտալի տեսակներին* և *դաշտին* վերաբերող դրույթները (Bourdieu 1986. 47-50; Bourdieu 1993. 38-43): Նշանակալի են եղել նաև Մ.Ֆուկոյի *դիսկուրսիվ պրակտիկաների* և *իշխանության պրակտիկաների* մասին տեսական դրույթները (Foucault M. 1972.):

Քաղաքացիական շարժումներին վերաբերող տեսական մոտեցումների և վերլուծական փորձի առումով կարևոր են եղել Դ. Դելա Պորտայի, Մ. Դիանի (Della Porta & Diani M. 2006.), Ն. Վիթիերի (Whittier 2002.), Ա. Մելուչիի ((Melucci 2004. 41-64) և այլոց աշխատությունները:

1. ՔԱՂԱՔԱՑԻԱԿԱՆ ՆԱԽԱՁԵՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՀԻՄՆԱԿԱՆ ԲՆՈՒԹԱԳԻՐԸ ԵՎ ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

1.1. Քաղաքացիական նախաձեռնությունների ձևավորումը և զարգացումը Հայաստանում

Քաղաքացիական նախաձեռնությունները Հայաստանում աշխուժացան հիմնականում 2008 թ. նախագահական ընտրություններից հետո: Որոշ հետազոտողներ դրանց ձևավորմանը նպաստող հիմնական գործոնների շարքում առանձնացնում են սերնդափոխությունը, նոր տեխնոլոգիաների զարգացումը և գլոբալ միտումները: Սերնդափոխության հարցում կարևորվում է հետխորհրդային Հայաստանում ձևավորված նոր սերունդը, ով ձերբազատված է խորհրդային մարդուն բնորոշ մտածողության ստերեոտիպերից ու վարքից (Մարդու իրավունքների եւ ժողովրդավարության ինստիտուտ, 2012 a; Իշխանյան 2014): Պատճառների թվում նշվում են նաև նոր տեխնոլոգիաների վրա հենված սոցիալական ցանցերի և մեդիայի ի հայտ գալը: Հայաստանի պարագայում հատկապես առանձնացվում է Ֆեյսբուքն ու ՅուՏյուբը: Կարևոր է համարվում նաև 2011 թվականին աշխարհում և հետխորհրդային մի շարք երկրներում նկատվող քաղաքացիական նախաձեռնությունների ու սոցիալական շարժումների աշխուժացումը (Իշխանյան 2014):

Մեր կողմից իրականացված փորձագիտական հարցումների տվյալները թույլ են տալիս այս գործոններին ավելացնել նաև մի շարք այլ գործոններ: Մասնավորապես, փորձագետներից ոմանք կարևոր են համարում 2008 թվականին Հայաստանում տեղի ունեցած նախագահական ընտրությունների հետևանքում հասարակության ընդհանուր ակտիվացումը: Նախագահական ընտրություններին հաջորդած իրադարձություններից հետո, մասնավորապես Մարտի 1-ին Մաշտոցի պուրակի և Գրիգոր Լուսավորիչ փողոցների հատվածում բողոքի ցույցերի մասնակիցների գնդակահարումից հետո ձևավորվեց բողոքի ու ակտիվության մի դաշտ, որը հնարավորություն տվեց տարբեր մարդկանց իրացնել իրենց քաղաքացիական ինքնությունը:

Մեկ այլ կարևոր գործոն է համարվում այդ տարիներին ինտելեկտուալ տարբեր միջավայրերում աշխուժացած դիսկուրսները, որոնցում առանցքային թեմաներից է եղել Հայաստանում առկա քաղաքական ու քաղաքացիական

հիմնախնդիրները: Այս քննարկումների ընթացքում տեղի էր ունենում առաջին հայացքից աննկատ, բայց միևնույն ժամանակ Հայաստանի համար աննախադեպ մի երևույթ՝ իշխանության կլանային համակարգի ձևավորած հիերարխիայից դուրս գտնվող մարդկանց հասարակական սուբյեկտության ինքնաձևակերպում: Այդ գործընթացը, որը դեռ գնտվում է իր ընթացքի մեջ, հասարակական սուբյեկտությունների շարքում նպաստեց նաև քաղաքացու սուբյեկտության ձևակերպման ու ձևավորման գործընթացներին: Հատկանշական է, որ չնայած քաղաքացիական տարբեր նախաձեռնություններ սկսվել էին շատ ավելի վաղ, սակայն քաղաքացու սուբյեկտության ձևակերպման ու հանրահռչակման առաջին փորձը եղավ 2012 թվականի փոտրվար-մարտ ամիսներին՝ Մաշտոցի պուրակի պաշտպանությանը նվիրված քաղաքացիական նախաձեռնության ընթացքում:

Այդ քննարկումներին մասնակցում էին ամենատարբեր ոլորտների, սկսած քաղաքագետներից ու հասարակագետներից, վերջացրած գրականության ու արվեստի ներկայացուցիչներ: Տարբեր սենյակներում ու լսարաններում տեղի ունեցող այդ քննարկումները շուտով տեղափոխվեցին մամուլի հարթակ, իսկ արդեն 2010-2011 թվականներին առցանց հարթակներ: Մասնավորապես այդ դիսկուրսների ծավալմանը նպաստեց Ֆեյսբուքի ի հատ գալը, որը շատ արագ ինտելեկտուալ նշված շրջանակների կողմից վեր ածվեց քննարկումների մի նոր հարթակի: Ֆեյսբուքը հնարավորություն տվեց նաև տեղեկություններ փոխանակելու և գեներացվելու: Ըստ մեր ունեցած որակական տվյալների, թե փորձագետները և թե քաղաքացիական նախաձեռնությունների գործուն մասնակիցները հաստատում են, որ Ֆեյսբուքը կարևոր դեր ունի կազմակերպչական գործողությունների իրականացման սինիսրոնիզացման, տեղեկատվության տարածման ու դրան արձագանքման համար մարդկային և այլ ռեսուրսների կոնսոլիդացման առումով:

Ընդհանուր առմամբ 2008 թվականից մինչև 2013 թ. դեկտեմբեր կազմակերպվել է թվով 32 քաղաքացիական նախաձեռնություն: Դրանցից շուրջ 11-ը վերաբերել են հանրային ու մշակութային տարածքների պահպանության, 11-ը իրավունքների պաշտպանության, 6-ը բնապահպանական խնդիրներին, երկուսը եղել են մշակութային բնույթի և երկուսը՝ սոցիալական:

Առաջին քաղաքացիական նախաձեռնությունը “Փրկենք Թեղուտը” բնապահպանական է: Այն կազմակերպվել է Թեղուտ և Շնող գյուղերի մերձակայքում գտնվող շուրջ 357 հեկտար անտառի վերացման և դրա տեղում պղնձամուլիբդենային հանքարդյունաբերական հաստատության հիմնադրման ծրագրի դեմ:

Նախաձեռնությունը ունի սեփական կայքէջը համացանցում, որտեղ ներկայացված են քաղաքացիական նախաձեռնության հիմնախնդիրը, այլընտրանքային առաջարկներ, փորձագիտական կարծիքներ, տեղեկատվություն ակցիաների մասին, իրավական, բնապահպանական, տնտեսական և քաղաքացիական ասպեկտները, հոչակած մանիֆեստը և այլ տեղեկություններ: Նախաձեռնությունը դեռևս ընթացքի մեջ է: Չնայած, դեռ չի հաջողվել հասնել նախաձեռնության բուն նպատակին և դադարեցնել հանքարդյունաբերական ծրագիրը, սակայն այն ունի մեծ հասարակական հնչեղություն, որի կազմակերպած ակցիաներին մասնակցում են նաև այլ նախաձեռնությունների, հասարակական լայն շրջանակների ներկայացուցիչներ: Նախաձեռնությունը ունի նաև ֆեյսբուքյան էջ և բազմաթիվ սոցիալական հոլովակներ Յություր-ում

Քաղաքացիական նախաձեռնությունների հիմնական ալիքը Հայաստանում սկսվեց 2010 թվականից ի վեր, որում կարևոր դերակատարում ունեցավ “Մենք ենք այս քաղաքի տերը” նախաձեռնությունը: Քաղաքացիական նախաձեռնության կողմից 2010 թ. նոյեմբերին կազմակերպվեց պայքար Երևան քաղաքի Նոր Նորքի վարչական տարածքում “Վիշապների պուրակը” անվանումը կրող, շուրջ 2000 քառակուսի մետր ծառածածկ տարածքը քանդելու և դրա տեղում բազմաբնակարան բարձրահարկ շենք կառուցելու դեմ: Պայքարին միացան նաև տեղի բնակիչները: Պայքարը տևեց մինչև 2011 թ. օգոստոս և պսակվեց հաջողությամբ:

Նույն՝ “Մենք ենք այս քաղաքի տերը” նախաձեռնության կողմից 2010 թվականի ապրիլին կազմակերպվեց Երևանում գտնվող մեկ այլ՝ “Ուսանողական պուրակում” իրականացվող շինարարության կասեցմանն ուղղված պայքար: Չնայած այս պայքարը չստացավ դրական լուծում, սակայն այն ունեցավ դրական մի շարք արդյունքներ: Քանի որ պուրակը գտնվում էր մայրաքաղաքային մի քանի խոշոր համալսարանների մերձակայքում, շինարարության դեմ կազմակերպվող դիմադրության ակցիաների մասին տեղեկատվությունը հասու դարձան հանրության ու հատկապես երիտասարդության լայն շրջանակներին: Այս նախաձեռնությունը գործարկվելով “Վիշապների պուրակի” համար կազմակերպված պայքարի արդյունքներին, հասարակության որոշ շրջանակներում ձևավորեց նոր գիտակցում, որ նախ, հանրային տարածքների մասին որոշումներ կայացնելիս պետական իշխանությունները պետք է հաշվի առնեն նաև հանրության կարծիքը և, երկրորդ, հանրությունը իրավունք ունի պայքարելու հանրային տարածքների կամայական շահագործման փորձերի դեմ: Որոշ փորձագետների կարծիքով այս երկու նախաձեռնությունները որոշակի հիմքեր ստեղծեցին ամենից ադմկահարույց քաղաքացիական նախաձեռնություններից մեկի՝ Երևանի կենտրոնում գտնվող

“Մաշտոցի պուրակի” պահպանությանը նվիրված պայքարի հաջողության համար: Հայաստանի քաղաքացիական նախաձեռնությունների պատմության մեջ իր ուրույն տեղն ունի “Պահպանենք Թռչկանի ջրվեժը” քաղաքացիական նախաձեռնությունը: Թռչկանի ջրվեժը գտնվում է Լոռու և Շիրակի մարզերի սահմանագծին, Փամբակ գետի գեղատեսիլ վտակներից մեկի Չիչխանի վրա: Այն ներառված է որպես ջրագրական հուշարձան, ներառված է Հայաստանի բնության հուշարձանների շարքում: Քաղաքացիական նախաձեռնության հիմնական դրդապատճառն այն էր, որ նախատեսվում էր այդտեղ կառուցել հիդրոէլեկտրակայան, որի գործարկումը փաստացիորեն հանգեցնելու էր ջրվեժի ոչնչացմանը: Պայքարը սկսվելով 2011 թ. սեպտեմբերին տևեց մի քանի ամիս և ավարտվեց քաղաքացիական նախաձեռնության հաղթանակով: ՀԷԿ-ի կառուցման աշխատանքները դադարեցվեցին:

Քաղաքացիական նախաձեռնությունների պատմության մեջ թերևս շրջադարձային նշանակություն ունեցավ “Մաշտոցի պուրակի”-պահպանմանը նվիրվածը: Այս նախաձեռնությունը սկսվեց 2012 թվականի հունվարի վերջին և շարունակվեց շուրջ երեք ամիս: Այստեղ նույնպես կարևոր դերակատարում ստացավ “Մենք ենք այս քաղաքի տերը” քաղաքացիական նախաձեռնությունը: Շատ շուտով այն դուրս եկավ մեկ քաղաքացիական նախաձեռնության շրջանակներից: Դրան միացան նաև այլ քաղաքացիական նախաձեռնության անդամներ: Այս նախաձեռնության հիմնական թիրախը Երևանի կենտրոնում գտնվող Մաշտոցի պուրակը առևտրային տաղավարների վեր ածելու քաղաքապետարանի անօրինական որոշումն էր: Մաշտոցի պուրակին նվիրված պայքարի հիմնական առանձնահատկությունն այն էր, որ այստեղ շատ հստակ նկատելի դարձավ օլիգարխիկ կլանային համակարգի և քաղաքացիական դիրքորոշում ունեցողների հայացքների տարբերությունը ու բխումը: Այս պայքարի կարևոր ձեռքբերումներից մեկը համարվում է իրավունքի և օրենքի լեզվի դաշտ կլանային համակարգին բերելը և այդ լեզուն նրանց պարտադրելը: Դրա կարևոր գրավականն է համարվում պայքարի ոչ բռնի և իրավական լինելը: Այս առումով հատկապես հատկանշական է քաղաքապետ Տարոն Մարգարյանի և քաղաքացիական ակտիվիստների հանդիպման ժամանակ, քաղաքապետի կողմից հնչեցված այն պահանջը, որ իր հետ օրենքի լեզվով չխոսեն (Մարդու իրավունքների եւ ժողովրդավարության ինստիտուտ, 2012): Ի հակադրություն քաղաքային իշխանությունների քաղաքացիական նախաձեռնության անդամները շարունակեցին օրենքի ու իրավունքի դիրքից հանդես գալը, ինչին քաղաքապետարանը ստիպված էր արձագանքել: Փորձելով մտնել իրավական հարթություն քաղաքապետը հրապարակում է մի հայտարարություն, որում հանդես է

գալիս ի պաշտպանություն մասնավոր սեփականության իրավունքի (Քաղաքապետ S.Մարգարյանի փետրվարի 21-ին արված հայտարարությունը):

Սա կարևոր շրջադարձ էր այս շարժման ընթացքում, քանի որ ինչպես նկատվում է այս հարցին վերաբերող վերլուծություններից մեկում, քրեաօլիգարխիկ համակարգի շահերը պաշտպանող քաղաքային իշխանություններին քաղաքացիական ուժերը ստիպում են մտնել իր խաղի կանոների դաշտ և հանդես գալ ու խոսել իրավունքի դիրքից (Մարդու իրավունքների եւ ժողովրդավարության ինստիտուտ, 2012թ)::

Այս պայքարի կարևոր առանձնահատկություններից էր նաև այն, որ որպես քաղաքացիական նախաձեռնություն, այն չնայած ուղղակիորեն չէր առնչվում մարդկանց շահերին, սակայն հասարակության որոշակի խավերում առաջացրեց հանրային շահի գիտակցում, ինչից առաջնորդվելով էլ պայքարի ընթացքում շատ բազմազան խավերի մարդիկ միացան դրան:

Մյուս աչքի զարնող առանձնահատկությունը նախաձեռնությանը մասնակիցների բազմազանությունն էր: Քաղաքացիական արժեքներ ներկայացնող երիտասարդական խմբերին զուգահեռ, այստեղ կարելի էր հանդիպել ազգային-հայրենասիրական, ազգայնական թևի ներկայացուցիչներ, ովքեր պուրակում առանձնանում էին ազգային պարերի ու ռազմահայրենասիրական երգերի կատարումներով:

Մյուս աչքի ընկնող առանձնահատկությունը պայքարի ստեղծագործականությունն էր: Մաշտոցի պուրակը որպես հանրային տարածքի համար մղվող պայքարի դաշտից վեր էր անցնում ստեղծագործորեն այն հանրային տարածք դարձնելու միջավայր: Այստեղ սկսեցին կազմակերպվել բացօթյա դասախոսություններ, վերլուծական ելույթներ, բանաստեղծությունների ընթերցում, համերգներ, լուսանկարների ցուցահանդես և այլ բնույթի միջոցառումներ, որոնք նպաստում էին, որ այս տարածքը իրականորեն վեր անցնի այնպիսի մի հանրային միջավայրի, որտեղ մարդիկ հանդիպում էին հաղորդակցվելու, խոսքի, գիտելիքի, գեղագիտական և բարոյական տեսանկյունների փոխանակության: Նման ստեղծագործական գործընթացները նպաստում էին մեկ այլ կարևոր երևույթի՝ նոր ինքնությունների, նոր տեքստերի ու նոր պրակտիկաների ձևավորման: Այստեղ առաջին անգամ փորձ արեց ձևակերպելու ու հանրայնորեն ներկայացնելու “ինքնորոշված քաղաքացու” ինքնությունը: Նոր տեքստերը վերաբերում էին հանրային շահի գերակայության, սահմանադրականության, իրավականության և օրինականության, արդարության, հավասարության, ազատության և այլ քաղաքացիական բովանդակություն ունեցող հիմնախնդիրներին: Կարելի է ասել, որ Մաշտոցի պուրակի պայքարը իր հիմնական հարցադրումներով ու

պրակտիկաներով առաջին անգամ Հայաստանում բարձրացրեց ու իրացրեց հասարակական հարաբերությունների մոդեռնացմանն ուղղված հասարակական մի գործողություն, որը ավարտվեց իր դրած հիմնական խնդիր լուծմամբ: Միակ պահանջը, որը չհաջողվեց իրացնել, դա անօրինական որոշման պատասխանատու պաշտոնայաներին պատասխանատվության ենթարկելու պահանջն էր: Չնայած պայքարին վերաբերող հիշատակված վերլուծությունում նշվում է, որ պայքարը չհասավ նաև իր մեկ այլ կարևոր նպատակին **“պուրակի տարածքը հանրային այլընտրանքային ազատ քաղաքացիական մոդել”** դարձնելուն (Մարդու իրավունքների եւ ժողովրդավարության ինստիտուտ, 2012թ), սակայն հետագա զարգացումները, մասնավորապես 2013 հուլիսին ձևավորված տրանսպորտի ուղեվարձերի դեմ քաղաքացիական նախաձեռնության ընթացքում պուրակի տարածքը սկսեց գործել որպես հանրային միջավայր, որտեղ ամեն օր կազմակերպվում էին հանրային բաց ու հորիզոնական քննարկումներ:

Մաշտոցի պուրակին նվիրված պայքարը կարևոր դեր կատարեց նաև այն առողումով, որ այստեղ հստակ տարանջատում տեղի ունեցավ նաև քաղաքացիականի ու ոչ քաղաքացիականի միջև: Մեր ունեցած որակական հարցազրույցների տվյալները թույլ են տալիս նկատել, որ շարժմանը հաջորդած փուլում, որոշակի բաժանումներ ու պառակտումներ են եղել: Դրանք առաջին հայացքից կարող են սխալմամբ գնահատվել, որպես քաղաքացիական նախաձեռնությունների դաշտում ի հայտ եկած բացասական երևույթ, սակայն իրականում այդ պառակտումները պայմանավորված էին դիրքորոշումների հստակեցմամբ, որոնք անցնում էին հիմնականում համոզմունքների, ոճերի ու հայացքների սահմաններով: Կարելի է ասել, որ Մաշտոցի պուրակին նվիրված քաղաքացիական պայքարը և դրան հաջորդած շրջանը դարձավ ինքաձանաչողության հիմքի վրա ուժերի վերագանահատման ու վերադասավորման մի հանգրվան, որից հետո Հայաստանի քաղաքացիական հասարակության այս բաղադրիչը զարգացման նոր ուղիների ձևավորման խնդիր ունի:

Քաղաքացիական նախաձեռնությունների վերջին վառ իրադարձությունը Երևանի քաղաքապետարանի կայացրած տրանսպորտի ուղեվարձերը 100 դրամից 150 դրամ թանկացնելու որոշման դեմ իրականացված քաղաքացիական նախաձեռնությունն էր: Նախաձեռնության առանցքային դեմքերը նախորդ քաղաքացիական նախաձեռնություններում կարևոր դերակատարում ունեցած անձինք էին: Շուրջ մեկ շաբաթ տևած այս պայքարի ընթացքում շատ արագ ի հայտ եկան նոր դեմքեր և կազմակերպչական ձևեր: Քաղաքացիական նախաձեռնությունը կազմակերպվեց Մաշտոցի պուրակում բացօթյա քննարկման ժամանակ և ստացավ

“Վճարում ենք 100 դրամ” անվանումը: Այնուհետև այս նախաձեռնությանը միացան բազմաթիվ անհատներ, խմբեր և նույնիսկ քաղաքական կուսակցությունների երիտասարդական կազմավորումներ: Նախաձեռնության առանձնահատկությունն այն էր, որ իրականացվում էին դիմադրողական ու անհնազանդության կոնկրետ գործողություններ: Նախաձեռնության մասնակից երիտասարդները հավաքվելով Երևանի կենտրոնի մի քանի երթուղային կանգառներում մոտենում էին կանգառին մոտեցող բոլոր ավտոբուսների և միկրոավտոբուսների դռներին, մտնում դրանց մեջ և կոչ անում մարդկանց չվճարել 150 դրամ և վճարել 100 դրամ: Դրան զուգահեռ ուղևորներին բաժանվում էին թռուցիկներ: Ակտիվիստները մտնում էին նաև ավտոբուսներ ու միկրոավտոբուսներ, պոկում “150 դրամ” ցուցանակները և դրանց տեղում փակցնում “100 դրամ” ցուցանակները: Նման թռուցիկներ ու պաստառներ էին փակցվում նաև տրանսպորտային միջոցների վրա: Ամեն երեկոյան ժամը 8-ին, ակցիաների մասնակիցները հավաքվում էին Մաշտոցի պուրակում և կանաչների վրա նստած քննարկում իրավիճակը, գնահատում տվյալ օրվա գործողությունները, լսում առաջարկներ, որոշում հաջորդ օրվա անելիքները: Մի քանի օրվա ընթացքում ակցիայի մասնակիցների թիվը մի քանի տասնյակից աճեց մինչև մի քանի հազարի: Արդեն վերահսկվում էին ոչ միայն քաղաքի կենտրոնի, այլ նաև արվարձանների կանգառները: Գործընթացը ստացել էր ինքնաբերական բնույթ: Դրան միանում էին բազմաթիվ երիտասարդներ: Հաճախ, կանգառներում հերթապահող խմբեր էին կազմակերպվում ինքնաբերական կերպով: Կենտրոնի կանգառներից մեկում, որը համարվում է ակցիա գլխավոր թատերաբեմը ձևավորվեց հանրային բուժկետ, որպեսզի օգնություն ցուցաբերվեին այն վարորդներին ովքեր չէին դիմանում լարված իրավիճակին:

Այս քաղաքացիական նախաձեռնության առանձնահատկությունն այն էր, որ այն չունեի ղեկավար մարմին կամ ղեկավարող անձինք: Ամեն ինչ իրականացվում էր բացառապես հորիզոնականության, հավասարության ու բացության սկզբունքով: Սրանք պրակտիկաներ էին, որոնք որ արմատապես տարբերվում էին իշխանության պրակտիկաներից: Քաղաքապետարանի որոշ պաշտոնյաների կողմից, ովքեր նաև ինչպես բացահայտվեց երթուղիների սեփականատերեր էին, թաղային խուժանի հետ համագործակցաբար, փորձ արվեց բռնության ու վախի մթնոլորտ ստեղծել և ակտիվիստներին ներքաշել բախման մեջ, ինչը սակայն կոտորվեց ակտիվիստների կողմից բռնության պրակտիկային իրավականության պրակտիկան հակադրելու եղանակով:

Մեկ շաբաթ տևած այս պայքարում, հսկայական դերակատարում ունեցան նաև Ֆեյսբուք և ՅուՏյուբ ցանցերը: Դրանք իրականացնում էին կազմակերպչական,

տեղեկատվական, բանակցային գործառույթներ: Շնորհիվ դրանց լուսաբանվում ու հանրայնացվում էին իշխանության ու թաղային խուժանի կողմից քաղաքացիական նախաձեռնության մասնակիցների հանդեպ բռնության ու անօրինության փորձերը:

Նոր տեխնոլոգիաների միջոցով, հնարավոր դարձավ նաև վիրտուալ ակտիվիզմի հնարավորություն: Նրանք, ովքեր չէին կարողանում մասնակցել իրադարձություններին փողոցում կամ կանգառներում, իրականացնում էին տեղեկատվության տարածում ՖԲ-ում: Տարածվում էին ինչպես տեղեկություններ ակցիաների վայրից, այնպես էլ մամուլի հրապարակումներ, Յություբում ու առցանց մեդիայով տարածվող տեսանյութներ: Այս շարժման ժամանակ լայն տարածում ստացավ նաև Ֆեյսբուքյան խորհրդանշանների գործադրումը իրական տարածքում: Ցուցարարների պաստառների վրա հաճախ կարելի է տեսնել Ֆեյսբուքյան հվանության, Ժպիտի, սրտիկի և այլ նշաններ: Դրանք նպաստում էին ակցիաների ճանաչողության բարձրացմանը հատկապես երիտասարդության մեջ, ովքեր անմիջապես որսում էին իրենց ծանոթ ու հարազատ նշանները:

Մեկ այլ առանձնահատկություն էր առցանց կոմիզմի տարածումը: Այս նախաձեռնության ընթացքում քաղաքային իշխանությունների ամեն մի ոչ ադեկվատ արարք, բռնություն արտացոլվում էր կոմիկական նկարների շարքում և լայնորեն տարածվում Ֆեյսբուքով:

1.2. Քաղաքացիական նախաձեռնությունները և քաղաքական ուժերը

Իրականացված հարցազրույցների տվյալները թույլ են տալիս ասել, որ քաղաքացիական նախաձեռնությունները սկզբնական շրջանում դժկամությամբ ընդունվեցին քաղաքական համարյա բոլոր ուժերի կողմից: Իշխանությունում գտնվող քաղաքացիական ուժերը նրանց մեջ տեսնում էին իրենց ձևավորած կլանային համակարգին ընդդիմադիր ու վտանգավոր ուժեր, իսկ ընդդիմադիր դաշտում դերակատարության ձգտող նոր ուժերը նրանցում տեսնում էին մրցակից ուժ: Մեկ այլ վտանգ էր դիտվում այն, որ ընդդիմադիր դաշտում քաղաքացիական նախաձեռնությունները ընկալվեցին որպես մրցակից ուժ, որը շեղում է դժգոհ ընտրազանգվածի ուշադրությունը ընդդիմադիր ուժերից: Այդ պատճառով, սկզբնական շրջանում քաղաքացիական շարժումները հարվածներ էին ստանում և իշխանությունից և ընդդիմությունից: Այս հակասությունը որոշակիորեն մեղմվեց, երբ քաղաքացիական նախաձեռնությունները գործունեությամբ ցույց տվեցին իրենց տարբերությունը քաղաքական ուժերից: Քաղաքացիական նախաձեռնությունների

կողմից ներմուծած նորույթների մեջ հարցմանը մասնակցած փորձագետների կողմից առանձնացվում է հատկապես քաղաքացիական ուժերի կողմից հորիզոնական ու հավասար փոխհարաբերությունների դաշտերի ձևավորումը, որտեղ ներկայանալու ու հանդես գալու հնարավորություն ունենն ան ան այն քաղաքական ուժերը, եթե միանում էին քաղաքացիական խնդիրների լուծմանը և տեղավորվում քաղաքացիական մեթոդաբանության ու գործիքների գործադրման մեջ:

Փորձագետներից ոմանց կարծիքով քաղաքացիական ու քաղաքական ուժերի միջև մրցակցությունը ներկայումս էլ դեռ պահպանվում է, քանի որ քաղաքական ուժերը դրանում տեսնում են ազդու ռեսուրս և փորձում են այն բերել իրենց դաշտ:

Քաղաքական ուժերի և, հատկապես, ընդդիմության կողմից ցուցաբերված խանդոտ ու անհանդուրժողական մոտեցումը բավական արտահայտված դրսևորումներ ստացավ արդեն Մաշտոցի պուրակի պայքարում: Քաղաքացիական նախաձեռնությունը հատկապես սուր քննադատությունների էր Հայ Ազգային Կոնգրեսի կողմից, որն ընդհանրապես խիստ բացասական վերաբերմունք ուներ իշխանությանը ընդդիմադիր կեցվածք ցուցաբերող ցանկացած այն ուժի հետ, ով չէր համաձայնում հանդես գալ այդ ուժի ոհվանավորության ներքո: Արդեն Մաշտոցի պուրակի պայքարում մասնակիցների միջև սկսվեցին քննարկումներ այն հարցի շուրջ, թե արդյո՞ք պետք է քաղաքականացվի քաղաքացիական պայքարը, թե՛ ոչ: Այդ ժամանակ հնչած հետաքրքիր մեկնաբանություններից մեկն այն էր, որ քաղաքացիական պայքարը չնայած իր մեթոդաբանությամբ քաղաքացիական է, սակայն իր կողմից դրված նոր արժեքների ձևավորման ու քրեաօլիգարխիկ համակարգի դեմ պայքարով նաև քաղաքական է: Այս հիմնախնդրին նվիրված պուրակում կազմակերպվեցին նաև հանրային քննարկումներ հրավիրված փորձագետների ու քաղաքացիական նախաձեռնության անդամների մասնակցությամբ: Հնչեցված հիմնական մտքերից մեկն այն էր, որ քաղաքականը դա կուսակցականը չէ միայն: Այդ կոնտեքստում փորձեր եղան նաև նաև պուրակի պայքարը գնահատել որպես քաղաքական, սակայն ոչ կուսակցական: Այս քննարկումները նաև շարունակվեցին Մաշտոցի պուրակի քաղաքացիական նախաձեռնության ավարտից հետո: Մասնավորապես, Երևանի քաղաքային տրանսպորտի ուղեվարձերի թանկացման դեմ քաղաքացիական նախաձեռնությանը հաջորդած նստացույցի շրջանում, երբ պարզ դարձավ, որ քաղաքացիական պայքարը բխվում է քաղաքական հիմնախնդրի, որում առանցքայինը պետական իշխանության ինստիտուտները գործող կլանային համակարգից ազատելն է: Ըստ քաղաքացիական նախաձեռնության անդամների հետ ունացած մեր հարցազրույցների տվյալների քաղաքացիական նախաձեռնությունները միշտ

բախվորում են իշխանության կլանային համակարգի հիմնախնդրին, որը որևէ կերպ շահագրգռված չէ հանրային բնույթի հիմնախնդիրներով և նման խնդիրների առաջադրումը հանդիպում է նրանց դիմադրությանը: Դա է հիմնական պատճառներից մեկը, որ քաղաքացիական ուժերը հեռանկարային չեն համարում նաև այս կամ այն public policy-ի շրջագծում ընդունված պրակտիկաների կիրառումը Հայաստանում: Նման պրակտիկաներ կարող են աշխատել այն երկրներում, որտեղ իշխանությունը և քաղաքական համակարգը դեմոկրատական բնույթ ունեն և առկա է ձևավորված քաղաքացիական հասարակություն: Հայաստանում նման փորձերը դատապարտված են անհաջողության, քանի որ ցանկացած նախաձեռնություն իշխանությունը չեզոքացնում է, եթե այն չի ծառայում իր կլանային շահերին: Հենց այստեղ է, որ քաղաքացիական նախաձեռնության մասնակիցներից որոշների կարծիքով առանձին վերցրած նախաձեռնությունները կորցնում են իրենց իմաստը և օրակարգային է դառնում իշխանության փոփոխման խնդիրը: Այս առումով քաղաքացիական ակտիվիստները դեռ չունեն լուծումներ ու առաջարկներ, թե ինչպես կարող են իրենք հասնել իշխանափոխության: Այս խնդիրը քննարկվել է նաև փորձագետների հետ ունեցած հարցազրույցներում: Ըստ դրանց տվյալների, առանձնացրել ենք հետևյալ հիմնական եզրակացությունները.

- Քաղաքացիական պայքար վարող սուբյեկտը (սկսած քաղաքացուց, վերջացրած քաղաքացիների կողմից կազմակերպված քաղաքացիական նախաձեռնությունները կամ շարժումները) կորցնում է իրենց ինքնությունը, երբ լուծումները տեսնում է իշխանափոխության մեջ
- իշխանափոխության խնդիր բարձրացնելու դեպքում այն կորցնում է քաղաքականի ու քաղաքացիականի միջև իր կողմից գծված սահմանները: Սա արդյունավետ ու հեռանկարային մոտեցում չէ, քանի որ *քաղաքացիականը, որպես ինքնակազմակերպչական ու գործողության ձև/ֆորմա, համահասարական մաշտաբներով չի կարող կոնսոլիդացնել իշխանափոխության ռեսուրս:* Դա կարող է առաջացնել անգործության զգացողություն և հանգեցնել քաղաքացիական նախաձեռնությունների ու շարժումների թուլացման,
- Քաղաքացիական նախաձեռնությունը/շարժումը ազդեցիկ է, երբ այն կոնսոլիդացվում է կոնկրետ որևէ հանրային խնդրի լուծման շուրջ,
- Քաղաքացիականի կարևոր առանձնահատկությունն այն է, որ այն մանևրում է իշխանության թների միջև և կարողանում է դրանց ռեսուրսը օգտագործել իր նպատակները իրականացնելու համար,

- այս առումով քաղաքացիական նախաձեռնությունները կարող են ձևավորել դաշտ, որտեղ կարող են ներդրվել տարբեր քաղաքական ուժեր, անկախ այն բանից դրանք ընդդիմադիր են, թե իշխանական,

Ըստ փորձագիտական հարցման տվյալների քաղաքացիական նախաձեռնությունները տարբերվում են քաղաքական ընդդիմադիր ուժից նաև իրենց գործելաոճով, քանի որ իրենց բնույթով դաշտային է, այլ՝ ոչ գծային: Սա նրանց գլխավոր տարբերությունն ու առանձնահատկությունն է, ինչն էլ հենց քաղաքացիական հասարակության ձևավորանքը նպաստող կարևոր գործոն է: Քաղաքական պայքարը այլ ուժերի ներդրվելու համար դաշտ չի ձևավորում: Այն ունի արտահայտված մրցակցային բնույթ: Դրա ձևավորած գծային հարաբերությունը առաջարկում է ուղղահայաց հարաբերության ձև, որտեղ պայքարը նախաձեռնող քաղաքական ուժը գտնվում է առաջնորդի դերում: Դա սկզբունքորեն հակասում է քաղաքացիական պայքարին բնորոշ հորիզոնականության ու հավասարության հիմքի վրա ձևավորած դաշտին: Ընդդիմադիր քաղաքական ուժերը ելնելով քաղաքացիական պայքարի ձևավորած դաշտի հորիզոնականության հատկանիշից, երբեմն այն օգտագործում է որպես ներդրվելու հարմար դաշտ: Դա, որոշ առումով նկատվեց նաև Հայաստանի փորձում: Հատկապես, ուղեվարձերի թանկացման դեմ ձևավորված պայքարում:

Տարբեր են գնահատվում փոխհարաբերությունների կառուցման հեռանկարներն ու հնարավորությունները նաև քաղաքացիական նախաձեռնությունների ու իշխող քաղաքական ուժերի միջև: Ըստ փորձագիտական կարծիքների իշխող քաղաքական ուժերի համար քաղաքացիական նախաձեռնություններով հանդես եկող սուբյեկտների հետ ավելի ընդունելի է երկխոսել, քանի որ դրանք ոչ թե իշխանափոխություն են պահանջում, այլ՝ կոնկրետ հարցի լուծում: Կոնկրետ հարցի մեջ զիջման գնալը ավելի ընդունելի ու իրատեսական է, քան ամբողջությամբ իշխանությունը զիջելու: Իդեպ, նշվածը քաղաքացիական նախաձեռնությունների կողմից կիրառվող պրակտիկաներից է նաև Հայաստանում: Ճիշտ է, հիմնականում դրական արդյուքների քաղաքացիական նախաձեռնությունները հասել են երկարատև ու անզիջում պայքարի միջոցով, սակայն փաստ է նաև, որ վերջին երեք տարիների ընթացքում եղել են քաղաքացիական նախաձեռնությունների կողմից գրացված հաջողությունների դեպքեր: Երխոսության մշակույթը տարածելու և քաղաքացիական դիրքից ու լեզվով իշխանության հետ փոխհարաբերվելը նպաստում է իշխանության պրակտիկաների փոփոխմանը: Նման մի շարք նախադեպեր գրանցվեցին ինչպես Մաշտոցի պուրակի, այնպես էլ՝ ուղեվարձերի թանկացման դեմ

պայքարի ընթացքում: Հատկանշական օրինակներից մեկը վերը վկայաբերված այն դեպքն է, երբ քաղաքապետ Տարոն Մարգարյանը քաղաքացիական ակտիվիստների հետ հանդիպման ժամանակ նրանց սաստել է, թե իր հետ չխոսեն օրենքի լեզվով, սակայն քաղաքացիական ակտիվիստների կողմից իրենց դիրքորոշման ու լեզվի պրակտիկաների շարունակումը, իվերջո, նրան ստիպել է մտնել քաղաքացիական ակտիվիստների հետ երկխոսության մեջ և նույնպես գործածել օրենքի լեզուն: Քաղաքացիական նախաձեռնությունների ընթացքում նման նախադեպեր հաճախ գրանցվում են նաև ինչպես քաղաքային իշխանություններին աջակցող փողոցային խուժանի, այնպես էլ ոստիկանության հետ քաղաքացիական ակտիվիստների փոխհարաբերություններում: Ուղեվարձերի թանկացման դեմ քաղաքացիական նախաձեռնության ընթացքում փողոցային խուժանի գրոհներ կազմակերպողի դերում հանդես եկողներից մեկն էլ Երևանի քաղաքապետարանի տրանսպորտի վարչության պետ Հենրիկ Նավասարդյանի որդին էր և քաղաքապետարանի աշխատակից Միսակ Համբարձումյանը: Յուրաքանչյուր տեղադրված տեսահոլովակում պարզ երևում է, որ այս երկու անձնավորությունները հրահրում են քաղաքացիական ակտիվիստներին մտնել փոխհարաբերությունների այնպիսի դաշտ, որտեղ կիրառվում է փողոցային խուժանին բնորոշ լեզուն ու բախումնային պրակտիկաները: Սակայն այն բանից հետո, երբ ակտիվիստները սկսում են տեսանկարահանել նրանց և խոսել օրենքի անունից, սրանք խուսափում են փոխհարաբերվել և պարզապես փախչում են:

Ուղեվարձերի թանկացման դեմ քաղաքացիական նախաձեռնության և դրան հաջորդած նստացույցի ընթացքում զգալիորեն փոխվեց նաև քաղաքացիական ակտիվիստների հետ ոստիկանության ներկայացուցիչների հաղորդակցման լեզուն: Հետաքրքիր օրինակ է իմ կողմից այդ ակցիաների ժամանակ իրականացված ներգրավված դիտարկումների ընթացքում գրանցված հետևյալ միջադեպը: Նստացույցի ժամանակ մասնակիցներից մի քանիսը վեճի մեջ հայտնվեցին քաղաքապետարանից ոչ հեռու գտնվող Ռուսաստանի Դաշնության դեսպանատան մոտ ծառայություն իրականացնող պահակազորի և ոստիկանության հետ: Պատճառը այն էր, որ պահակազորի անդամները արգելել էին քաղաքացիական ակտիվիստին այդտեղ հեծանիվով անցնել, ինչն էլ դարձել էր վեճի առարկա, քանի որ ակտիվիստը պատճառաբանել էր, որ նա խոչընդոտում է իր ազատ տեղաշարժման իրավունքը: Բախման մասին տեղեկությունը երբ հասավ քաղաքապետարանի մոտ նստացույց անողներին, վեճի վայր գնացին նաև նստացույցը հսկող ոստիկաններից մի քանիսը: Վերջիններիցս մեկը դեպքի վայրից նորից քաղաքապետարանի մոտ վերադառնալուց հետո դատապարտող տոնով պատմում էր, թե ինչպիսի անհարկի բռնապաշար էին իրենց թույլ տվել օգտագործել այնտեղի ոստիկանները, դիմելով ակտիվիստին

“արա”, այլ ոչ թե “քաղաքացի” դիմելաձևով: Այս նախաձեռնության ընթացքում քաղաքացիական նախաձեռնության մասնակիցները ոստիկանների իշխանության առավելության դիրքից փոխհարաբերվելու փորձերը միշտ բերում էին իրավունքին և օրենքին հղում անելու պրակտիկաների դաշտ, ինչը սկզբում ոստիկանների կողմից լավ չէր ընկալվում, բայց ժամանակի ընթացքում նրանք նույնպես զգալիորեն փոխեցին նախաձեռնության մասնակիցների հետ փոխհարաբերման իրենց պրակտիկաները: Սա ոչ պակաս կարևոր արդյունք է, քան քաղաքացիական նախաձեռնության կողմից դրված կոնկրետ այս կամ այն խնդրի իրագործումը: Դրա կարևորությունն այն է, որ իշխանության պրակտիկաների փոփոխության միջոցով հնարավոր է հասնել իշխանության բնույթի փոփոխության: Իհարկե, նման փոփոխությունների ազդեցությունը միանգամից նկատելի չէ, քանի որ նման դեպքերում արդյունքները շոշափելի են դառնում տարիների ընթացքում աստիճանականորեն տեղի ունեցող մանր փոփոխությունների կուտակման արդյունքում: Եվ չնայած, քաղաքացիական նախաձեռնությունները համակարգային փոփոխությունների չեն միտված, սակայն քաղաքացիական պրակտիկաների տարածումը կարող է նպաստել համակարգի պրակտիկաների փոփոխման: Իսկ պրակտիկաների փոփոխությունը կարող է փոխել իշխանության բնույթը և վերջին հաշվով հանգեցնել համակարգի բնույթի փոփոխության: Իրականում, *պրակտիկաների փոփոխությունը կարող է դառնալ քաղաքացիական նախաձեռնությունների կարևոր խնդիրներից մեկը՝* ձևավորելով իշխանության հետ, այդ թվում և նրա ամենից կոշտ կառույցի՝ ոստիկանության հետ փոխհարաբերությունների մարտավարությունները: Ամեն անգամ, յուրաքանչյուր քաղաքացիական նախաձեռնության միջոցով պարտադրել իշխանությանը նոր պրակտիկաներ, նոր գործելաճ ու քաղաքացու հետ փոխհարաբերության նոր լեզու:

Անդրադառնալով քաղաքացիական օրակարգում իշխանափոխության կամ քաղաքական բնույթի այլ խնդիրներ բարձրացնելու հարցին, կարելի է ասել, որ այն ունի որոշ ռիսկեր, որոնցում ըստ մեր որակական տվյալների առանձնացվում են հետևյալները.

- իշխանափոխության կամ քաղաքական այլ խնդիրներ դնելով քաղաքացիական սուբյեկտը կարող է կորցնել իր սուբյեկտությունը և ձուլվել կամ վեր ածվել քաղաքական սուբյեկտի
- դա կարող է նաև խառնել քաղաքական ու քաղաքացիական դաշտերի խնդիրները, ժողովրդավարության ու քաղաքացիական հասարակության ձևավորման դերակատարներին ու գործընթացները:

1.3. Երկխոսություն և հոետորաբանություն: Երկխոսության հնարավորության հարցը քաղաքացիական նախաձեռնություններում

Կարևոր խնդիրներներից մեկը, որը դրված էր հետազոտության առջև, վերաբերում էր քաղաքացիական նախաձեռնությունների ու կառավարության միջև երկխոսության ձևավորման հնարավորություններին: Այս առումով կարծիքները շատ տարբեր են: Հատկապես տարբեր տեսանկյունների ենք հանդիպում խնդրի վերաբերյալ քաղաքացիական նախաձեռնությունների մասնակիցների ու փորձագետների հայտնած կարծիքներում: Քաղաքացիական նախաձեռնությունների մասնակիցներից շատերի կարծիքով կառավարության կամ տեղական ինքնակառավարման մարմինների հետ երկխոսության գնալը, նրանց հանրային շահերի իրացման քաղաքականությունների առաջարկներ ներկայացնելը արդյունավետ չի կարող համարվել, քանի որ կառավարությունը և տեղական ինքնակառավարման ինստիտուտները կլանային արատավոր համակարգի բաղադրիչներ են և շահագոգրված չեն հանրային քաղաքականություն վարելու: Նրանց ողջ ռազմավարությունը ուղղված է բոլոր տեսակի առաջարկները իմաստազրկելն ու ձևականացնելը: Այդ պատճառով էլ քաղաքացիական նախաձեռնությունները ավելի շատ ուղղված են այդ իշխանությունների սանձարձակությունները և հանրային շահի հանդեպ ոտնձգությունները գսպելուն, քան նրանց առաջարկներ հանրային քաղաքականության կոնտեքստում մշակված առաջարկներ ներկայացնելուն ու իրացնելուն: Իշխանությունը Հայաստանում իր բնույթով գնահատվում է որպես անարդար: Հետևաբար, չի կարող քաղաքացիական նախաձեռնությունը ուղղված լինել անարդար իշխանության հետ համագործակցելուն: Այն պետք է ուղղված լինի անարդարության դեմ պայքարին և արդարության հաստատմանը: Արդարությունը ունի մեկ լեզու, դա իրավունքն ու օրենքն է: Քանի որ ներկայիս իշխանությունները հրաժարվում են օրենքի ու իրավունքի հարթությունում հարաբերվելուց, ապա քաղաքացիական նախաձեռնություններին մնում է միայն նրան ընդդիմանալը:

Չնայած, հարցմանը մասնակցած քաղաքացիական նախաձեռնությունների ներկայացուցիչների արտահայտած այս դիրքորոշմանը, փորձագետների հետ հարցազրույցների տվյալները մի փոքր այլ մոտեցում են ներկայացնում: Ըստ այդմ քաղաքացիական նախաձեռնությունները գնահատվում են որպես երկխոսության ավելի մեծ պոտենցիալ ունեցող, քան ասնէ ք օրինակ քաղաքական ընդդիմադիր շարժումները: Փորձագետներից ոմանք գտնում են, որ քաղաքացիական նախաձեռնությունները Հայաստանում արդեն իրենց փորձով ու դիրքորոշմամբ ցույց

են տվել, որ երկխոսությունն հնարավոր է: Ավելին, կա կարծիք, որ քաղաքացիական նախաձեռնությունների հիմնական առանձնահատկությունը հենց համարվում է այն, որ դրանք ի տարբերություն ընդդիմադիր քաղաքական ուժերի ձևավորում են

a. երկխոսության լեզու

b. դիրքորոշում:

Նրանց ձևավորած դիրքորոշումն աչքի է ընկնում հենց այն բանով, որ թույլ է տալիս կիրառել երկխոսության լեզուն: Խոսքն այն մասին է, որ նախաձեռնությունից նախաձեռնություն ավելի ու ավելի հստակ է դառնում այն, որ նրանց դիրքը քաղաքացիական-իրավականն է, իսկ լեզուն՝ իրավունքի ու օրենքի լեզուն: Նկատենք, Սա ոչ միայն փորձագետների, այլ նաև քաղաքացիական հասարակությունը ներկայացնող այլ սուբյեկտների վերլուծական կարծիքն է (Մարդու Իրավունքների և Ժողովրդավարության Ինստիտուտ, 2012):

Հատկանշական է համարվում նաև այն, որ նրանց դիրքավորումը կարող է ստիպել իշխանությանը, այդ թվում իշխանությունը ներկայացնող ամենակոշտ կառույցներից մեկին՝ ոստիկանությանը համեմատականորեն հստակեցնել ու աղեկավատություն հաղորդել նաև սեփական դիրքին: Այսինքն քաղաքացիական նախաձեռնությունների կարևոր դերակատարությունն է սեփական դիրքավորման ու այդ դիրքին բնորոշ լեզուն կիրառելու միջոցով ստիպել իշխանությանը ներքաշվելու քաղաքացիական դաշտ ու նույնպես դիրքավորվել քաղաքացիականին աղեկավատորեն, կիրառելով նաև դրան համարժեք պրակտիկաներ: Հարկ է նկատել, որ քաղաքացիական նախաձեռնություններից նրանք, որոնք կարողացել են լուծել այս խնդիրը հիմնականում ունեցել են դրական արդյունք:

Այն, որ քաղաքացիական նախաձեռնություններն, ի տարբերություն քաղաքական ընդդիմադիր ուժերի կարող են հաջողել իշխանության հետ սեփական դիրքից երկխոսություն վարելու մեջ, կարևոր է ոչ միայն հենց երկխոսություն ձևավորելու առումով, այլ՝ հատկապես այն առումով, որ քաղաքացիական դիրքավորումն ու լեզուն ստիպում է իշխանությանը նույնպես տեղափոխվել օրենքի ու իրավունքի դիրք: Բհարկե, սա չի նշանակում, թե դրանից փոխվում է իշխանության կլանային բնույթը, սակայն, սա կարևոր է, քանի որ ձևավորում է նոր պրակտիկա, որը հանրայնորեն ներկայանում է որպես այլընտրանքային: *Սա կոտրում է կլանային իշխանության, որպես Հայաստանում իշխանություն իրացնելու միակ ձևի մասին արմատավորված պատկերացումները, մի կողմից, և, մյուս կողմից, ձևավորում է իշխանություն իրացնելու նոր պրակտիկաներ ու իշխանության նոր սուբյեկտներ:* սա նաև թույլ է տալիս գործնականորեն համոզվել և փորձով ու նախադեպով ապացուցել, որ Հայաստանում, թեկուզ և մեկ առանձին վերցրած դեպքում, հնարավոր է կոտրել

կլանային իշխանության դիմադրությունը: Մա չափազանց կարևոր մի բան է, քանի որ քաղաքացիականը ստիպում է իշխանությանը ձեռք բերել դիրքավորման ու լեզվի ադեկվատություն, ստիպելով նրան տեղափոխվել քաղաքացիական դաշտ: Կարելի է ասել, որ քաղաքացիական պայքարի կարճատև պատմության մեջ գրանցված այս փաստերը թույլ են տալիս դրական ակնկալիքներ ունենալ քաղաքացիական դաշտի ձևավորման հեռանկարի հանդեպ: Ինչպես ֆրանսիացի հասարակագետ Պ.Բուրդիու է նկատում, հասարակություններին բորոշ են տարբեր դաշտեր: Այդ դաշտերը ներկայացնում են կապիտալի բաշխման ու վերաբաշխման գործընթացներին մասնակցող սուբյեկտների դիրքավորումներն ու փոխհարաբերությունները (Bourdieu 1993): Խոսքը վերաբերում է ոչ միայն տնտեսական կապիտալին, այլ նաև սոցիալական ու մշակութային, ներառյալ նաև սիմվոլիկ կապիտալի տեսակները (Bourdieu 1986, 47): Դաշտերը կարևոր են, քանի որ դրանցում փոխհարաբերությունները ազդում են իշխանության ինստիտուտների բնույթի վրա: որքան բազմազան են դաշտերը և դրանցում շրջանառվող կապիտալների տեսակները, այնքան իշխանության ինստիտուտները հակվում են փոխակերպվելու հիերարխիկից դեպի հորիզոնական: Խնդիրն այն, որ Հայաստանում հիմնական գործող դաշտը, որում տեղի է ունում կապիտալի բաշխման գործընթացները՝ տնտեսական դաշտն է և մասսամբ քաղաքականը: Քաղաքացիական դաշտի ձևավորումը պայմանավորված է նոր որակի սոցիական ու մշակութային կապիտալ կրող սուբյեկտների ի հայտ գալով: Դրանք տնտեսական կապիտալի փոխանակությանը որպես այլընտրանքային հակադրում են մշակութայինը՝ գաղափարների ու արժեքների փոխանակությունը: Մա ձևավորում է նոր փոխանակային հարթակներ և փողից բացի այլ արժեքների ձևավորման, արտադրության ու վերարտադրության գործընթացներ: Այս նոր գործընթացներն էլ քաղաքացիական դաշտի ձևավորման խորքային պատճառներն են: Կարևոր է նաև, որ նման բնույթի երկխոսությունը տեղի է ունենա ոչ միայն իրական տարածքում, այլև՝ ֆեյսբուքում,

Նկատենք նաև, որ քաղաքացիական նախաձեռնությունների կողմից իրավունքի ու օրենքի դիրքից երկխոսության ձևավորման նախադեպերը կարող են նպաստել հասարակությունում դիսկուրսային նոր համարժեք պրակտիկաների ձևավորման: Խոսքը վերաբերում է այն հիմնախնդրին, որ ներկայումս հասարակությունում տարածված և իշխող քաղաքական ուժի կողմից տարվող դիսկուրսը իր ձևով ու բովանդակությամբ ավտորիտար-կլանային է: Իսկ դիսկուրսիվ պրակտիկաների փոփոխությունը կարող է նպաստել իշխող ուժերի իշխանությունը ապահովող դիսկուրսը կազմաքանդելուն: (Ընդհանրապես դիսկուրսի բնույթի

փոփոխության ու ավտորիտար համակարգերի փլուզումը մարդաբանության մեջ քննարկված երևույթներից է: Կան նաև կարծիքներ, որ ԽՍՀՄ փլուզման պատճառներից մեկը համարվում է հենց իշխանության կողմից ներկայացվող պաշտոնական ավտորիտար դիսկուրսին այլընտրանքային պերֆորմատիվ դիսկուրսի ի հայտ գալը (Yurchak 2005, 14-21)):

Նկատենք, որ քաղաքացիական նախաձեռնությունների կողմից սեփական դիրքից երկխոսության նշված նախադեպերի ձևավորումը կարող են նպաստել ինչպես քաղաքացիական դաշտի, այնպես էլ այնպիսի **դիսկուրսիվ պրակտիկաների** ձևավորմանը, որոնք էլ իրենց հերթին կարող են ազդել իշխանության պրակտիկաների փոփոխման վրա ընդհանրապես:

2. ՔԱՂԱՔԱՑԻԱԿԱՆ ՆԱԽԱՁԵՌՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԸ

Ըստ իրականացված հետազոտության տվյալների առանձնացվում են մի շարք հիմնախնդիրներ:

2.1. Քաղաքացիական շարժում և գործողություն

Հարցման մասնակցած փորձագետների և որոշ ակտիվիստների կարծիքով քաղաքացիական նախաձեռնություններում հիմնական ջանքերը կենտրոնացված են գործողությունների իրականացման վրա: Իհարկե, գործողությունը քաղաքացիական նախաձեռնության առանցքային բաղադրիչն է, բայց գերազանցապես դրան տուրք տալը հանգեցնում էր այն բանին, որ թույլ էր իրականացվում վերլուծությունը, գործողության գնահատումը, թերությունների ու ուժեղ կողմերի բացահայտումը: Դրա հետևանքում ձևավորվում է մի իրավիճակ, երբ նոր գործողությանը չի նախորդում վերլուծություն և ռեֆլեքսիա: Այս հարցում չեն օգնում նաև սոց. տեխնոլոգիաները, քանի որ իրենց ֆորմատի առանձնահատկությունների պատճառով դրանք առայժմ չի հաջողվում ծառայեցնել խորքային ու որակական վերլուծական պրակտիկաների զարգացմանը: Դրանք հարմար են ոչ խորքային հարցերի արագ քննարկման ու համաձայնությունների կայացմանը: Տեխնոլոգիաները ծառայում են հիմնականում որպես գործողությունները կազմակերպելու գործիք:

Հաճախ, լուծումները միայն գործողությունների դիմելու մեջ տեսնելը և բախումը իշխանության պատի հետ, երկու ելք է թողնում. կամ գնալ ավելի ռադիկալ գործողությունների, կամ գնալ վերլուծության ու լուծումներ գտնել: Ըստ մեր հետազոտական տվյալների, ինչպես նաև քաղաքացիական նախաձեռնությունների

փորձի ուսումնասիրության, մեզ մոտ, Հայաստանում առայժմ, քաղաքացիական ակտիվիստները նախընտրում են գնալ ռադիկալ քայլերի²:

Գործողությունների վրա կենտրոնացվածությունը և դրանց սահմանափակ բովանդակությունները սահմանափակում են նաև վերլուծական մարդկանց ներգրավման հնարավորությունները քաղաքացիական նախաձեռնությունների մեջ: Նշված պրոբլեմի մասն է կազմում նաև գործողությունների ֆորմատների սահմանափակությունը, որոնք հաճախ չունենալով ռեֆլեքսիվ ու վերլուծական էլեմենտ, չեն նպաստում ինտելեկտուալ ու վերլուծական մարդկանց միանալ այդ շարժումներին: Առաջին անգամ ֆորմատների բազմազանություն ձևավորելու փորձ կիրառվեց Մաշտոցի պուրակում, ինչն էլ նպաստեց, որ դրանում ներգրավվեն ստեղծագործական ոլորտի մարդիկ: Սակայն, ցավոք, այդ պրակտիկան հետագայում չզարգացվեց: Որոշ փորձեր արվեցին նաև ուղեվարձերի թանկացման դեմ նախաձեռնությանը հաջորդած նստացույցի ընթացքում, ինչը նույնպես չզարգացվեց:

Որոշ փորձագետներ քաղաքացիական նախաձեռնությունների թույլ կողմերը են համարում հենց այն, որ դրանք չեն ձևավորում և ձևակերպում ինտելեկտուալ գործունեության պահանջարկ: Եթե նրանց կողմից նախաձեռնվի քննարկումներ, ապա հավանական է, որ վերլուծական ունակություն ունեցող ավելի շատ մարդիկ կմտնեն դրանց մեջ, ինչը թույլ կտա քաղաքացիական դաշտի շուրջ ավելի մեծ վերլուծական ռեսուրս կոնսոլիդացնել: Վերլուծական հարթակների ձևավորումը կարող է նպաստել, որ քաղաքացիական նախաձեռնությունները ինտելեկտուալների ինչ-որ մի մասին ձեռք բերեն որպես կարևոր գործընկեր ու ռեսուրս: Իսկ սա էլ իր հերթին կարող է օգնել, որ գործողություններն իմաստավորվեն, ստանան նոր ձևեր, որոնք կարող են բարձրացնել քաղաքացիական նախաձեռնությունների հասարակայնորեն ճանաչելիության ու ընկալելի դառնալու հնարավորությունը: Ֆեյսբուքի դերը նույնպես բավարար չափով բարձր չէ դիսկուրսիվ և ռեֆլեքսիվ միջավայրեր ձևավորելու համար: Դա ՖՖ տարածքի, որպես բովանդակային տեքստեր շրջանառելու սահմանափակություն է:

Դիսկուրսի առումով օգտակար է սոցիալական տեսահոլովակները և օնլայն տարածքում դրանք շրջանառելու հնարավորությունը: Այս առումով դրական դերակատարում ունի հատկապես վերջերս ձևավորված “Բուն TV”-ին:

². “Ռադիկալ քայլեր” ասելով այստեղ ավելի շատ նկատի ունենք մինչև վերջ սեփական պահանջներին հետամուտ լինելը և իշխանության հետ միջանկյալ տարբերակների ու լուծումների շուրջ փոխզիջման չգնալը, այլ ոչ թե բռնության ծյրահեղ քայլերի գնալը:

2.2. Քաղաքացիական նախաձեռնություններ և ռադիկալիզմ

Փորձագիտական կարծիքների համաձայն նշվում է նաև, որ քաղաքացիական նախաձեռնությունները ունեն ռադիկալ բնույթ: Ռադիկալ ասելով հատկապես նկատի է առնվում այն, որ սրանք ոչ թե փորձում են առաջարկ ներկայացնել կառավարությանը և հետո բանակցությունների ու փոխզիջումների եղանակով հասնել միջանկյալ լուծումների, այլ՝ հիմնականում առաջանում են որպես կառավարության կամ տեղական ինքնակառավարման մարմինների որոշումներին դիմակայելու նպատակով և չեն գնում ոչ մի զիջումների: Քաղաքացիական նախաձեռնությունների թերություններից են համարվում նաև այն, որ

- նրանք ամեն ինչ տեսնում են իշխանություն- հասարակություն հակադրության մեջ
- չեն սիրում լսել ոչ ռադիկալ առաջարկներ,
- չեն սիրում լսել քննադատություն նախաձեռնությունից դուրս գտնվող մարդկանց կամ խմբերի կողմից: Երբեմն դա ընկալում ու որակում են որպես թշնամական ճամբարի խոսք:

Սակայն, հարկ է նկատել, որ նշված երևույթները ոչ բոլորն են համաձայն որակել որպես ռադիկալիզմ, վերջինիս տակ հասկանալով ուժային ու բռնի մեթոդների կիրառմամբ պայքարի ձևերի կիրառումը: Հայաստանում նման պայքարի ձևեր քաղաքացիական նախաձեռնությունները չեն կիրառում: Չնայած, կարծիքների բազմազանությանը, մենք գտնում ենք, որ վերը նշված քննադատական կարծիքները ունեն իրենց իրական հիմքերը և վեր հանված հիմնախնդիրը իրոք մտահոգիչ է և արժանի է ուշադրության:

2.3. Լուծումների դեֆիցիտը քաղաքացիական նախաձեռնություններում

Հիմնախնդիրների շարքում առանձնացվում է նաև նպատակների իրագործման հասնելու հարցում քաղաքացիական նախաձեռնությունների կողմից առաջ քաշվող **լուծումների դեֆիցիտը:** Այն արտահայտվում է

- տեսքերի (նոր ու ստեղծագործ գաղափարների, տեսլականների ու ծրագրերի) անբավարարության մեջ, ինչի հետևանքում որպես պրոբլեմների միակ լուծում դիտվում է իշխանափոխությունը,
- գործողությունների սահմանափակության, միօրինակության ու անարդյունավետության մեջ: Վերջինիս

- նոր, բացառապես քաղաքացիական բնույթի և քաղաքացիականությունը հանրայնորեն ցուցադրող, ճանաչելի ու ընդօրինակելի դարձնող պրակտիկաների սահմանափակության մեջ:

Լուծումների դեֆիցիտը համարվում է նաև վերը նշված մեկ այլ հիմնախնդրի ռադիկալիզմի ձևավորմանը, որն արտահայտում է հիմնականում, քաղաքացիական հարթությունում ելքեր չտասնելու ու իշխանափոխության պահանջներին միանալու մտայնության մեջ: Լուծումների դեֆիցիտը առաջացնում է նաև գործողությունների միօրինակություն և ոչ ադեկվատություն (ասենք օրինակ, ոստիկանության հետ բախումնային վիճակի գնալն ու բերման ենթարկվելը, ոստիկանությանը հայեցելը, թաղային լեզվապաշարը քաղաքացիական հռետորաբանության դաշտ տեղափոխելը և այլն):

Լուծումների դեֆիցիտը սահմանափակում է քաղաքացիական նոր հարթակների ու դիրքավորումների, արտահայտչամիջոցների, ֆորմատների ձևավորման հնարավորությունները, համարյա թե բացառում իշխանությունը ներկայացնող ուժերի հետ երկխոսության, փոխընթացման գնալու և համագործակցության հնարավոր նոր դաշտերի ձևավորումը:

2.4. Համագործակցության և շահերի հիմնախնդիրներ

Հիմնախնդիրների շարքում կարևոր է նաև առանձնացնել այն, որ տարբեր քաղաքացիական նախաձեռնություններ միմիանց միջև ունեն ներքին տարաձայնություններ, որոնք արտահայտվում են ինչպես գաղափարների ու արժեքների, այնպես էլ գերակայությունների ու շահերի ընկալման հարթություններում: Առկա է քաղաքացիական մշակույթի տիրապետման և այդ համատեքստում սուբյեկտության ձևակերպումներին վերաբերող հիմնախնդիրներ:

Ընդհանուր առմամբ առկա է նաև քաղաքացիական գրագետ պայքար իրականացնելու գիտելիքի ձեռք բերման խնդիրներ: Դրա հետևանքում հաճախ խառնաշփոթ է առաջանում շահերի, շահերի իրացման ուղիների, քաղաքացիական ու քաղաքական բնույթի հարցադրումների միջև: Որոշ կարծիքների համաձայն, նշվածը պատճառ է դառնում այն բանի, որ քաղաքացիական ակտիվիստները հիմնականում ոչ այնքան համախմբվում են քաղաքացիական շահերի ձևակերպման ու իրացման շուրջ, որքան՝ այս կամ այն սուր բնույթ ստացող հիմնախնդրի հետ կապված դժգոհության: Իհարկե, այդ բանի կարևորությունը չի կարելի անտեսել, սակայն միայն դրա վրա կենտրոնացումը նույնպես համարվում է հիմնախնդիր:

3. ՔԱՂԱՔԱՅԻԱԿԱՆ ՆԱԽԱՃԵՌՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՁԵՌՔԲԵՐՈՒՄՆԵՐԸ

3.1. Քաղաքացիական նախաձեռնություններ և դիսկուրսիվ պրակտիկաներ

Քաղաքացիական նախաձեռնությունների կարևոր արդյունքներից մեկը համարվում է հանրային բնույթի դիսկուրսիվ հարթակների ձևավորումը: Դրա առաջին նախադեպը, ինչպես արդեն վերը նշվեց, ձևավորվեց Մաշտոցի պուրակի պահպանմանը և վերականգնմանը նվիրված քաղաքացիական նախաձեռնության ընթացքում: Այդ պրակտիկաները շարունակվեցին նաև Երևանի տրանսպորտի ուղեվարձերի թանկացման դեմ կազմակերպված պայքարի ժամանակ: “Վճարում ենք 100 դրամ” քաղաքացիական նախաձեռնության մասնակիցների ջանքերով Մաշտոցի պուրակում կազմակերպվող երեկոյան ամենօրյա քննարկումները թույլ տվեցին ձևավորել այնպիսի մի նոր հարթակ, ինչը հնարավորություն էր տալիս մասնակցել այդ դիսկուրսներին ոչ միայն խմբերի, այլ առանձին վերցրած ցանկացած անհատի: Քաղաքացիական հարթակում ցանկացած անհատի ազատ մասնակցության հնարավորությունը թույլ տվեց ձևավորել մի բան, որը չէր արել ոչ մի քաղաքական ուժ: Դրանք էին.

- առաջին հերթին ցանկացած մարդու համար, առանց որևէ խմբի անդամագրվելու, տվյալ հարթակում խոսքի ու մտքերի փոխանակությանը մասնակցության հնարավորության առկայությունն էր,
- մյուս կարևոր նորույթը ցանկացած մտքի ու կարծիքի կարևորություն ու արժեք տալն էր,
- նորույթներից էր նաև կարծիքների ու մտքերի արժևորման հիրեարխիկ ձևերից ձերբազատումը և հորիզոնականության պրակտիկայի կիրառումը:

Նա ով հայտնվում էր քննարկումների ժամանակ շրջանաձև նստողների մեջ, նա հավասար էր մյուսներին և պարտավոր էր հարգել սահմանված կարգը: Նման կարգավիճակով այդտեղ ելույթ ունեցավ Երևանի փոխոստիկանապետը, Հանրային խորհրդի նախագահը և այլոք:

3.2. Նոր իմաստների ձևավորումը և շրջանառումը

Քաղաքացիական նախաձեռնությունների ընթացքում ի հայտ եկած նոր դիսկուրսիվ պրակտիկաներից բացի ընթանում էր նաև բազմաթիվ երևույթների իմաստավորման և վերաիմաստավորման գործընթացներ: Դրանցից շատերը վերաբերում էին իշխանության, քաղաքացիականության, քաղաքացիական մշակույթի, իրավոնիքի,

հանրային շահի ընկալումներին և այլն: Կարելի է առանձնացնել հատկապես քաղաքացիական նախաձեռնությունների ընթացքում տարածում ստացած հետևյալ նոր իմաստների շրջանառումը.

- Իշխանությունը տեր չէ, այլ ՝ ծառա է: Այն պետք է ծառայի հանրությանը, այլ ոչ թե իշխի նրա վրա,
- Իշխանությունը պարտավոր է հաշվետու լինել հանրությանը,
- հանրությունն է իշխանության տերը, քանի որ վճարում է նրան,
- որոշողը ոչ թե իշխանությունն է, այլ ՝ քաղաքացին,
- բոլոր քաղաքացիները ունեն հավասար իրավունքներ: Իշխանավորն ինքը սովորական քաղաքացի է: Նա չունի իրավունքի գերակայություն մյուսների հանդեպ,
- իրավունքը գերակա է բոլոր նորմերին, նույնիսկ ՝ օրենքին,
- իրավունքից բխող փոխհարաբերությունները գերակա են ցանկացած այլ տիպի փոխհարաբերության,
- հանրային շահը գերակա է մասնավոր շահին,
- հանրային շահերին ծառայելը և դրանք իրացնելը իշխանության պարտականությունն է,
- իշխանությունը պարտավոր է թափանցիկ լինել,
- իշխանությունը պարտավոր է հաշվետու լինել,
- իշխանությունը պարտավոր է իրազեկել հանրությանը,
- իշխանությունը պետք է պատասխանատու լինի:

3.3. Քաղաքացիական շարժումներ և ռեֆլեքսիվ պրակտիկաներ

Չնայած քաղաքացիական շարժումների ռեֆլեքսիվ բնույթի առթիվ վերը հնչեցված քննադատական նկատառումներին, պետք է նկատել, որ այնուամենայնիվ այս նախաձեռնությունները գրանցել են զգալի առաջընթաց քաղաքացիական կյանքում ռեֆլեքսիվ պրակտիկաների ձևավորման ու զարգացման առումով: Մասնավորապես Մաշտոցի պուրակի ու ուղեվարձերի թանկացման դեմ նախաձեռնությունների ընթացքում և դրան հաջորդած ժամանակահատվածում տարբեր հասարակական միջավայրերում աշխուժացան քննարկումները, խմբային վերլուծությունները, բանավեճերը և նմանատիպ այլ ռեֆլեքսիվ պրակտիկաները: Հենց նախաձեռնությունների ընթացիկ հարցերի ակտիվիստների որոշակի խմբերի մեջ տեղի էին ունենում աշխույժ ինքնաձանաչողական քննարկումներ: Ամեն քայլից հետո փորձ էր արվել գնահատել օրվա գործողությունները, քննարկվում էին հաջորդ

օրվա քայլերը: Ուղերավարձերի թանկացման դեմ ուղղված շարժումների օրերին դրանք իրականացվում էին ամեն օր, ունեին ընդգծված հորիզոնական, բաց և մասնակցային բնույթ: Հատկանշական է, որ պայքարը և իրականացվող տարբերակցիաների առկայությունն ինքը արդեն պատճառ էր դառնում, որ ռեֆլեքսիվ պրակտիկաները տարածվեին ինչպես նախաձեռնության ներսում, այնպես էլ դրանից դուրս գտնվող ավելի լայն շրջանակներ ու հետո էլի վերադառնային պայքարի բեմահարթակ: Դա արտահայտվում էր այդ ամեն օր իրականացվող բաց քննարկումներին քաղաքացիական ակցիաներին չմասնակցող ինտելեկտուալ անձանց մասնակցությանը և կարծիքների փոխանակմանը ինչպես քննարկումների հարթակներում, այնպես էլ տարբեր ակտիվիստների հետ անձնական քննարկումների ձևով: Քաղաքացիական նախաձեռնությունների թողած կարևոր հավելյալ արժեքներից մեկն էլ կարելի է համարել այն, որ դրանք նպաստում են նաև քաղաքացու և քաղաքացիական նախաձեռնությանը մասնակցի ինքնության ձևակերպման հիմնախնդրի բարձրացմանը և ընկալմանը: Խոսքը վերաբերում է մասնավորապես քաղաքացիական ինքնության ձևակերպման ու հանրայնացման խնդրին:

3.4. Քաղաքացիական շարժումները և խնդիրներ բարձրացնելու պրակտիկաներ

Մեր իրականացված հետազոտական տվյալերի հիման վրա Հայաստանում քաղաքացիական նախաձեռնությունների գնահատումը թույլ է տալիս ասել, որ դրանք հիմնականում եղել են դիմադրողական բնույթի: Մակայն, դրան զուգահեռ իհայտ են գալիս նաև խնդիրներ բարձրացնելու դրսևորումներ: Որպես նման նախադեպ, դրական է գնահատվում հատկապես ուղեվարձերի թանկացման դեմ ուղղված պայքարի օրերին քաղաքային տրանսպորտի վիճակի բարելավմանն ուղղված հարցադրման ձևակերպումը: Այդ օրերին առաջ քաշվեցին խնդիրներ ոչ միայն պարզապես ուղեվարձի գնի չթանկացման հետ կապված, այլ՝ հանրային տրանսպորտի կառավարման, դրա սպասարկման որակի բարելավման և այլն: Այդ ժամանակ մամուլում և ֆեյսբուքում ձևավորվեցին նաև հանրային տրանսպորտի որակի ու վիճակի բարելավման հետ կապված քննարկումներ, բերվում էին տարբեր երկրների օրինակներ և այլն: Խնդրի շուրջ փորձ արվեց ձևավորել երկխոսություն, որը կապված էր ոչ թե պաշտոնյաների հրաժարականների պահանջի, այլ՝ հանրային նշանակության խնդրի լուծման հետ: Չնայած, պաշտոնյաների հրաժարակի պահանջը նույնպես կարևոր է հանրային կառավարման հիմնախնդիրների կարգավորման առումով, սակայն, այս նախադեպը, որոշ փորձագետներ համարում

են ոչ պակաս կարևոր, քանի որ դրանով փորձ էր արվում ձևավորել դիսկուրս ուղղված ոչ միայն քաղաքականությանը politics իմաստով, այլև՝ policy տեսանկյունից: Այսինքն, բարձրացվեց էր մի հարց, որը վերաբերվում էր մեխանիզմների առաջադրմանը: Այլ բան է, որ դրան հնարավոր չեղավ հասնել, որը կազմակերպչական ռեսուրսների ու ձևերի պրոբլեմի հետ է կապված:

Սակայն, նշված նախադեպը, որպես պրակտիկա չգարգացավ և առայժմ նոր դրսևորումներ չի ունեցել: Հարցման մասնակիցներից ոնոց կարծիքով Ֆեյսբուքյան տարածքը չնայած խորը և որակական հարցադրումներ քնարկելու համար այնքան էլ նպաստավոր չէ, սակայն կարող է հարմար հարթակ ծառայել նման խնդիրներ բարձրացնելու և դրանց հնչեղություն հաղորդելու առումով:

3.5. Իշխանության պրակտիկաների բեկում և նոր պրակտիկաների ձևավորում

Քաղաքացիական նախաձեռնությունների կարևոր ձեռքբերումներից մեկն էլ դրանց ունեցած ազդեցությունն է իշխանության պրակտիկաների վրա: Կարևոր է համարվում ոչ միայն իշխանության կողմից իրացվող պրակտիկաների, այլև քաղաքացիների կողմից իշխանության հետ փոխհարաբերություններում ընդունված պրակտիկաների փոփոխությունները: Այդ փոփոխությունների թվում կարելի է առանձնացնել հատկապես.

- Իշխանություն ներկայացնող պաշտոնյաի խոսքի անքննելիության խորհրդային ժամանակներից եկող ստերեոտիպային պրակտիկայի փոփոխությունը: Քաղաքացիական շարժման մասնակիցները հաճախ հրաժարվում էին այս կամ այն իշխանավորի հիերարխիկ բնույթի հրահանգի կատարումից: Սա շատ անսովոր երևույթ էր պաշտոնյաների համար, քանի որ սովորաբար պաշտոնյաի խոսքին ընդունված է հնազանդվել առանց ընդհմանալու,
- իշխանության ներկայացուցչից պահանջվում էր իր պահանջի կամ գործողության ռացիոնալ փաստարկում և հիմնավորում,
- իշխանության ներկայացուցչից պահանջվում է հղում կատարել օրենքին, այլ ոչ հենվել իր պաշտոնական դիրքի թվացյալ առավելությանը: Սա հատկապես շփոթության մեջ էր գցում քաղաքացիական դիրքորոշմամբ և քաղաքացիական լեզվով հաղորդակցվող անձանց հետ շփման փորձ չունեցող պաշտոնյաներին: Դրա ցցուն օրինակներից մեկը կարելի է համարել ուղեվարձերի թանկացմանը հաջորդած նստացույցի մասնակիցներ հետ քաղաքապետարանի քարտուղարի

բանավեճը, երբ նրան նստացույցի մասնակիցը սաստեց, նշելով որ նա ըստ օրենքի իրավունք չունի ծխելու իր աշխատասենյակում: Իր հանդեպ քաղաքացու կողմից օրանքի դիրքից իշխանության բանեցումը կատարյալ անակնդնկալի բերեց այդ պաշտոնյաին: Իսկ նրա հնչեցրած “Իմ կաբինետն է, ինչ ուզեմ կանեմ” պատասխանը ավելի քան ծիծաղելի վիճակի մեջ դրեց նրան, ինչը արտացոլվեց նաև մամուլում և ֆեյսբուքում ծաղրանկարների շարքի հրապարակմամբ,

- ոստիկանի պահանջին ենթարկվել ոչ թե որ դա իշխանության ներկայացուցչի պահանջն է, այլ բխում է օրենքից,
- ակտիվիստների այս մոտեցումը, ստիպեց ոստիկաններին փոխել իրենց հոետորաբանությունը և քաղաքացուն ներկայացվող պահանջի դեպքում հղում կատարել օրենքի համապատասխան կետին:

3.6. Քաղաքացիական ի նշանային բնույթի ձևավորումը

Քաղաքացիական նախաձեռնությունների կարևոր ձեռքբերումներից մեկն էլ կարելի է համարել այն, որ ժամանակի ընթացքում դրանք ձևավորեցին իրենց նշանները, որոնց միջոցով դարձան ճանաչելի հանրության համար: Դրանցում կարելի է առանձնացնել հատկապես.

- բռնությունը մերժող գործողությունները: Թե Մաշտոցի պուրակի և թե ուղեվարձերի թանկացման դեմ նախաձեռնություններում արտահայտված նշանային բնույթ ունեին այն գործողությունները, որոնք մերժում էին բռնությունը: Դա նկատելի էր, ինչպես բռնության նշաններ իրացնող պետական իշխանության կառույցի՝ ոստիկանության, այնպես էլ մերձիշխանական թաղային հեղինակությունների հետ փոխհարաբերությունների պարագայում,
- իրավունքը և օրենքը ցուցադրող նշանները: Օրինակ Մաշտոցի պուրակի նախաձեռնության ժամանակ առանցքային նշանային գործառույթ տրվեց Սահմանադրությանը, որի օրինակները բաժանվում էին մասնակիցներին և իրականացվում էին դրա հանրային ընթերցումներ: Սահմանադրության ընթերցումները նշանային դեր էին կատարում նաև ուղեվարձերի թանկացման դեմ ուղղված պայքարի ժամանակ: Դրան հաջորդած նստացույցի ընթացքում իրականացված ակցիաներից մեկը նվիրված է սահմանադրական ընթերցումներին,

- Բնապահպանական նշաններ: Սրանք, կապված են հիմնականում Թեղուտի պաշտպանության նախաձեռնության ճանաչելիության հետ:

Չնայած, որ անցած քաղաքացիական նախաձեռնությունների ընթացքում ձևավորված նշանների միջոցով քաղաքացիական նախաձեռնությունները բավականին ճանաչելի դարձան ինչպես իշխանությունների ու օլիգարխիայի համար, այնպես էլ հասարակության լայն խավերի համար, սակայն ներկայումս քաղաքացիական ոլորտի համար կարևոր փուլերից է նաև հենց նշանային տեսանկյունից: Հիմնական խնդիրները կարելի է համարել

- սեփական նշանները հստակեցումը,
- ինքնությունը ներկայացնող նշանների հարցում սկզբունքային որոշումների կայացումը,
- այդ նշանների կերպավորումը,
- հանրայնորեն ճանաչելի տեղերում այդ նշանների ռեպրեզենտացումը,
- դրանց ռեպրեզենտացմանն ուղղված համարժեք պրակտիկաների ձևավորումը:

Նշված խնդրի լուծումն այս պահին կարևոր է հատկապես այն պատճառով, որ Հայաստանում նկատվում է ընդհանրապես հասարակական տարբեր շարժումների աշխուժացում, որտեղ ներկայացված են ամենատարբեր ուժերն ու խմբերը, սկսած ազգայնականներից ու անարխիստներից, վերջացրած ընդիմադիր կուսակցությունները, ազատամարտիկների խմբավորումները և այլն: Այս պարագայում քաղաքացիական ոլորտը կարևոր է, որ ունենա իր հանրայնորեն ճանաչելի իր նշանները, որպեսզի այն չտարալուծվի գոյություն ունեցող գործողությունների աղմուկի մեջ: Հարկ է նշել, որ առկա տարբեր ակցիաների ժամանակ քաղաքացիական դիրքորոշումը ցուցող նշանները հաճախ դառնում են պարզապես աննկատելի:

3.7. Քաղաքացիական նախաձեռնություններ և կարգավիճակների

Քաղաքացիական շարժումների առանձնահատկություններից մեկն էլ այն էր, որ այն նպաստում էր դրա մասնակիցների ստատուսների ձևավորմանը: Այդ կարգավիճակների ի հայտ գալը կարևոր է ոչ այնքան, որ ներկայացնում է նախաձեռնությունների մասնակիցների կողմից հասարակական կյանքում իրացվող գործառույթը, այլև՝ ստեղծում է հասարակայնորեն նշանակալի նոր կարգավիճակ: Դրա հասարակայնորեն նշանակալիությունը կարող է նպաստավոր դեր խաղալ

քաղաքացիական դիրքորոշման տարածման տեսանկյունից: Կարելի է առանձնացնել մի քանի հիմնական կարգավիճակներ, որոնց ձևավորումը հնարավոր դարձավ քաղաքացիական նախաձեռնությունների շնորհիվ.

- քաղաքացիական ակտիվատ
- քաղաքացի
- ինքնորոշված քաղաքացի
- ինքնորոշված անհատ
- բնապահպան ակտիվիստ:

Կարևոր երևույթներից է նաև քաղաքացիական նախաձեռնությունների ընթացքում իհայտ եկած ստատուսների ձևավորման պրակտիկաները.

- որոշումների կայացման հորիզոնական բնույթի պրակտիկաները,
- որոշումների իրականացման պրակտիկաներ: Վերջիններս իրավունքին և օրենքին հղվող պրակտիկաներ էին,
- հռետորաբանության պրակտիկաներ, որոնք օգտագործում էին իրավունքին հղումներ կատարելու քաղաքացիական լեզուն:

4. ՔԱՂԱՔԱՑԻԱԿԱՆ ՆԱԽԱՁԵՌՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ և ՆՈՐ ՏԵԽՆՈԼՈԳԻԱՆԵՐ

Հայաստանում քաղաքացիական նախաձեռնությունների զարգացման հիմնական նպաստավոր գործոններից մեկն անշուշտ նոր տեխնոլոգիաներն են: Հատկանշական է, որ փորձագետներից ոմանք քաղաքական ընդդիմության ու քաղաքացիական նախաձեռնությունների հիմնական տարբերությունների շարժում առանձնացրել են նաև Ֆեյսբուքը, առցանց մեդիա միջոցները, Յություբը օգտագործելու առանաձնահատկությունները: Մասնավորապես, նշվում է, որ քաղաքական ուժերի ներկայացուցիչները ֆեյսբուքում իրենց զուսպ են պահում, իսկ քաղաքացիական նախաձեռնություններում մասնակիցներն ավելի ազատ են զգում իրենց: Պատճառը համարվում է այն, որ *քաղաքացիական հարթակները, այդ թվում նաև առցանց հարթակները յուրաքանչյուր մարդու հնարավորություն են տալիս արտահայտվելու հավասար կերպով և ազատ: Իսկ քաղաքական ուժը հստակ սահմաններ է գծում “մենք”-ի ու “դուք”-ի միջև և իր հարթակը փակում է նրանց առջև, ովքեր “մենք”-ից չեն:* Իհարկե, որոշ դեպքերում քաղաքացիական նախաձեռնությունների մեջ նույնպես նկատելի են *“մենք”-ի ու “դուք”ի տարբերակման խնդիրները, սակայն դրանք ավելի շատ ներքին փոխհարաբերությունների խնդիրներ են, այլ ոչ սկզբունքային: Ակնհայտ է, որ քաղաքացիական նախաձեռնությունները ֆեյսբուքում նույնպես շատ*

ավելի բաց են, հորիզոնական ու մասնակցային, ի տարբերություն քաղաքական ուժերի փակ, հիերարխիկ ու խմբակային կառուցվածքի: Քաղաքացիական նախաձեռնությունը որոշ առումով ինքն էլ գործում է ցանցային մեթոդներով, ինչը նման է սոցիալական ցանցերի սկզբունքին: Ասենք օրինակ նման բան կարելի է նկատել և Մաշտոցի պուրակի և ուղեվարձերի թանկացման դեմ նախաձեռնություններում: Հատկապես, վերջին դեպքում, իրական տարածքն ու առցանց տարածքը շատ մոտեցել էին միմիանց: Իրական տարածքում նույնպես, մարդիկ ընկերանում, համախմբվում և համագործակցում էին սկզբունքորեն համարյա թե առանց միմիանց ճանաչելու:

4.1. Նոր տեխնոլոգիաների գործադրման հիմնական առավելությունները:

Քաղաքացիական նախաձեռնությունները սոցիալական նոր տեխնոլոգիաները օգտագործում են տարբեր կերպ: Հիմնականում ակտիվ կերպով օգտագործվում է Ֆեյսբուքը: Ֆեյսբուքին նախընտրություն տալը ունի մի քանի հիմնական պատճառներ: Նախ, ըստ մեր հարցազրույցների որակական տվյալների այն հավասարություն է ստեղծում մասնակիցների միջև մի շարք հարցերում.

- կազմակերպելու,
- քննադատելու,
- կարծիք հայտնելու և ձայնը լսելի դարձնելու,
- իրազեկելու և իրազեկվելու,
- գործընթացներին հետևելու:

Քաղաքացիական ակտիվիստներից որոշների կարծիքով այն նաև պատասխանատու տեղ է, քանի որ խոսքը հնչեցվում է գրավոր կերպով և միաժամանակ հասանելի է շատ մարդկանց, ապա ստիպում է կարծիք հայտնելուց առաջ մտածել հետևանքների մասին: Սակայն, միևնույն ժամանակ, այն նաև ավելի ազատ տեղ է քան թերթը, որտեղ հոդված գրելն ու կարծիք հայտնելը շատ ավելի մեծ պատասխանատվություն է պահանջում: Այդ պատճառով Ֆեյսբուքը մի տեսակ միջանկյալ դիրք է գրավում մեղիա դաշտի և իրական կյանքի միջև, տալով որոշակի կարծիք հայտնելու ազատություն, պատասխանատվության որոշակի պայմանով: Սակայն, իհարկե, այստեղի պատասխանատվությունը չի կարող համեմատվել մեղիա դաշտում հնչեցրած խոսքի հետ, որտեղ խոսքը ունի հեղինակային իրավունք և այն հնչեցնողը անձամբ է պատասխանատու դրա համար:

Ֆեյսբուքը դարձել է ինֆորմացիայի փոխանակման մի միջավայր, որը տարբերվում է մեդիայի դաշտից նրանով, որ այստեղ ինֆորմացիայի տարածումը ավելի դինամիկ է և հետադարձ կապի հնարավորությունը ինֆորմացիան տարածողի հետ շատ անմիաջական է: Ֆեյսբուքը դարձել է նաև մեդիան սնուցող ռեսուրս, ինչը ավելի է բարձրացնում նրա արդյունավետությունը քաղաքացիական նախաձեռնությունների համար:

Ընդհանրապես, եթե թվարկենք այն հիմնական հատկանիշները, որոնք Ֆեյսբուքը (ՖԲ) հրապուրիչ է դարձնում քաղաքացական նախաձեռնությունների համար, ապա կարելի է առանձնացնել հետևյալները.

- ՖԲ-ն մեծ հնարավորություն է տալիս ծանոթություն հաստատել, ոչ թե անձնական ճանաչողության սկզբունքով, այլ հետաքրքրությունների,
- ՖԲ կարևոր առանձնահատկություններից է նաև այն, որ բոլորին հավասար գործիքային հնարավորություն է տալիս: Ասենք օրինակ, 2008 թվականին հանրահավաքների հարթակը բոլոր մասնակիցներին հավասար գործիքներ չէր տալիս: Իսկ ՖԲ-ն տալիս է, դրանով այն ավելի համահունչ ու համապատասխանող է դառնում քաղաքացիական նախաձեռնությանը, որտեղ նույնպես մասնակիցները ձգտում են ինֆորմացիան փոխանակելու հավասար գործիքներ տալ,
- ՖԲ-ն մեծացնում է ձայնը լսելի դարձնելու հնարավորությունը, որը քաղաքացիական շարժումների մասնակիցների համար շատ կարևոր գործիք է դառնում: Օրինակ քաղաքականների համար դա այդքան էլ ողջունելի բան չէ, քանի որ քանդում է կուսակցական հիերարխիան: Օրինակ ՖԲ-ում երիտասարդ մարդը կարող է քննադատել իր կուսակցության առաջնորդին, այն դեպքում որ հանրահավաքի կամ ժողովների ժամանակ նրան նման հնարավորություն չի տրվի,
- ՖԲ-ում կարելի է քննադատել այն, ինչ փողոցում հնարավոր չէ: Այսինքն, այս տարածքը նպաստում է նոր քննադատական պրակտիկաների ձևավորմանը,
- ՖԲ-ում բոլորի մեկնարկային հնարավորությունները հավասար են, ինչը որ այդպես չէ դահլիճում, հրապարակում կամ փողոցում,
- այն հնարավորություն է տալիս նաև իրականացնելու որոշ ոչ խորքային, ընթացիկ ռեֆլեքսիաներ: Օրինակ որոշ քաղաքացիական ակցիաների (ասենք ուղեվարձերի թանկացման, կամ Մաքսային Միությանը ասոցիացման ստորագրման դեմ ակցիայից հետո որոշ ռեֆլեքսիաներ տեղի ունեցան ՖԲ-ում,

- կարևոր էր նաև այն, որ նրանք ուղբեր նույնիսկ բուն գործողությանը չեն մասնակցել հնարավորություն ունեն մասնակցելու ռեֆլեքսիային: Այսինքն, ՖԲ-ն ռեֆլեքսիայի շրջանակը ընդլայնելու ռեսուրս ունի,
- այս առումով ՖԲ-ն կարող է օգտագործվել նաև որպես ոչ խորքային ռեֆլեքսիայի կարևոր գործիք ու միջավայր քաղաքացիական շարժումների համար, որոնք խիստ կենտրոնացած լինելով գործողության վրա, ավելի քիչ ժամանակ են հատկացնում ռեֆլեքսիաներին,
- ընդհանուր առմամբ ՖԲ-ն փակ միջավայրեր կառուցելուն խանգարում է ու այդ առումով հարմար է քաղաքացիական շարժումներին,
- ՖԲ-ն օգնում է հավաքվել նման հայացքներ ունեցող մարդկանց, միավորվել կոնկրետ շահերի և գաղափարների շուրջ,
- ՖԲ-ն ու քաղաքացիական շարժումները նման են իրար դրա համար էլ ՖԲ-ն հարմար գործիք է հենց քաղաքացիական ուժերի համար: Դրանք երկուսն էլ միակենտրոն չեն, բազմակենտրոն են, որտեղ բոլորը ունեն արտահայտվելու ազատություն ու հավասարություն: Այս առումով, այն տարբերվում է քաղաքական ցույցից, որտեղ խոսքի իրավունք տրվում է յուրայիններին,
- կարևոր է, որ քաղաքացիականները չեն դնում նաև “մենք”-ի ու “դուք”-ի սահմաններ, այդպես է նաև ՖԲ դեպքում: Այդ պատճառով նույնպես ՖԲ-ն հարմար է քաղաքացիական շարժումների համար,
- ՖԲ-ն նաև սոցիալական շարժումներ կազմակերպելու ռեսուրս է, որի դեմ իշխանությունը գործիքներ չունի: Եթե իհարկե չդիմի դրա վրա արգելք դնելու ծայրահեղ ավտորիտար ձևին:

Ֆեյսբուքը ունի նաև որոշ բացասական կողմեր:

- Քանի որ ցանկացած մարդ կարող է այնտեղ “ստատուս” գրել, ապա այդ խառնիճաղանձ ստատուսների մեջ լուրջ մտքերը կարող են կորել: Այս առումով Ֆեյսբուքի դաշտը լուրջ հարցադրումները կարող են աննկատ դարձնել դրանում ստեղծված “տեղեկատվական աղմուկի” մեջ: Կարելի է ասել ցանկացած բան և դրա համար պատասխանատվություն չկրել: Ասենք օրինակ, եթե մեկը հողված է գրում թերթում, կամ հարցազրույց է տալիս, նա իր խոսքի համար պատասխանատու է, դրա համար էլ զգույշ է: Նա կարող է ենթարկվել քննադատության, հրավիրվել բանավեճի, պարտավորվել իր կարծիքը պաշտպանել և այլն: Իսկ ՖԲ-ում ստատուս գրելը նման պատասխանատվության խնդիր չի առաջացնում: Սա մի կողմից ազատություն է ձևավորում, մյուս կողմից, առաջացնում է “աղմուկ”, որի մեջ կորում է միտքը,

գաղափարը, գիտելիքը, ինֆորմացիան և ցանկացած այլ խոսքային երևույթ, որը կարող է համերաշխության ու կազմակերպվելու պատճառ դառնալ:

- Ֆեյսբուքի մեկ այլ բացասական հատկանիշ է նշվում այն, որ այն ունի առցանց ընկերների շրջանակով սահմանափակվածության խնդիր: ՖԲ-ում գրված ստատուսը կարողում են միայն այն գրողի ընկերները, իսկ մամուլում հրապարակված հոդվածը կամ հարցազրույցը հասու է դառնում շատ ավելի տարբեր ու բազմազան շրջանակների մարդկանց: Այս առումով ՖԲ հաղորդակցման շրջանակի սահմանափակվածությունը ինչ-որ մի պահից հետո կարող է լճանալ, եթե անընդհատ նոր ընկերներ չեն ավելացվում:
- Ֆեյսբուքի թույլ կողմերից է համարվում նաև, որ ժամանակի ընթացքում այն սահմանափակում է ընկերների “տեսականին”, դարձնելով այն “նմանների” կամ համախոհների միավորում: Սա ինչ-որ տեղ թուլացնում է կարծիքների փոխանակման ընթացքում քննադատականությունը:

4.2. Սոցիալական տեսահոլովակների ցուցադրումը և Յություրի դերը

Քաղաքացիական նախաձեռնությունների զարգացման և ազդեցիկության աճի առումով բացի Ֆեյսբուքից զգալի է նաև առցանց սոցիալական տեսահոլովակների և Յություրի դերը:

Սոցիալական տեսահոլովակները օգտագործվում են ինչպես կոնկրետ քաղաքացիական նախաձեռնությունների կողմից, այնպես էլ քաղաքացիական արժեքների, գաղափարների հանրայնացման նպատակներով: Այդ առումով կարևոր դեր են խաղում նաև առցանց մեդիա միջոցները:

Յություրը շատ կարևոր հարթակ է և հաճախ օգտագործվում է քաղաքացիական նախաձեռնությունների կողմից քարոզչական և տեղեկատվական նպատակներով: Դրանում հաճախ տեղադրվում են դեպքերի վայրում օպերատիվ կերպով թեժ իրադարձությունների նկարահանումները: Սա կարևոր դեր է խաղում նաև քաղաքացիական նախաձեռնությունների հանդեպ իշխանության ուժային կառույցների և գործող ավտորիտար համակարգին սերտաճած թաղային խուժանի կողմից բռնության կիրառումը զսպելու առումով: Այս միջոցով փաստագրվում և հրապարակվում են օրինախախտումները: Վերջին երկու տարում նման եղանակով քաղաքացիական ակտիվիստները ստիպել են աշխատանքից հեռացնել մի քանի օրինախախտ ոստիկանների:

Իրադարձությունների վայրից օպերատիվ տեսագրումների, և սոցիալական տեսահոլովակների հանրայնացումը քաղաքացիական շարժումների կարևոր այնպիսի գործիքներից են, որոնք թույլ են տալիս.

- իրազեկել մարդկանց ընթացիկ իրադարձությունների մասին,
- ընդլայնել մասնակցության ձևերը այդ միջոցառումներին,
- ձևավորվել առցանց մասնակցության ձևեր: Վերջինս արտահայտվում է.

a. տեսահոլովակները սոցիալական տարբեր ցանցերում տարածելով և հիմնախնդիրները ավելի լայն հասարակական շրջանակների իրազեկմանը հասցնելով,

b. կարծիքներ հայտնելու ձևով ու կարծիքների փոխանակության գործընթաց ձևավորելով,

c. հասարակական կարծիք ձևավորելով,

d. Ֆոնային այնպիսի պրակտիկաների ձևավորումը, ինչպիսիք են հանրային տարբեր միջավայրերում համակրանքի արտահայտումը, քննադատական մոտեցումների ցուցաբերումը,

- ընդլայնել բնապահպանական, քաղաքացիական, հասարակական հիմնախնդիրների ճանաչողության շրջանակները,
- Իշխանությանը զսպել և սահմանափակել իշխանավորների սանձարձակությունները,
- Որոշ դեպքերում իշխանության կոշտ հակադրման պրակտիկաներից անցում փափուկ հակադրման պրակտիկաների: Ասենք օրինակ, կոշտ ոստիկանական ուժի գործադրման փոխարեն անցնում է զրույցների, բանավեճերի կամ կարծիքների փոխանակության,
- Որոշ դեպքերում իշխանությունը ստիպված է լինում մի կողմ թողնել սեփական պրակտիկաները և փոխառել քաղաքացիականներինը: Ասենք օրինակ, ուղեվարձերի թանկացման հետ կապված քննարկումների ժամանակ Երևանի փոխոստիկանապետը ստիպված եղավ ենթարկվել քաղաքացիական ակտիվիստների սահմանած կանոններին և Մաշտոցի պուրակում կազմակերպված քննարկման ժամանակ հանդես գալ բոլորի համար ընդհանուր ռեզլամենտի կանոններով: Դրանով իսկ նա ընդունեց հորիզոնական փոխհարաբերման ձևը ի հակադրություն հիերարխիկ իշխանություն կիրառելու սեփական պրակտիկաների:

4.3. Առցանց ուղիղ հեռարձակումները

Իրենց դերն ունեն նաև առցանց ուղիղ հեռարձակումները: Դրանք.

- ընդլայնում են մասնակցության ձևերը: Նրանք, ովքեր ֆիզիկապես ի վիճակի չեն լինում մասնակցել, նրանք կարողանում են հետևել դեպքերի ընթացքին, տարածել այդ տեղեկատվությունը սոցիալական ցանցերի միջոցով,
- ընդլայնում են իրական մասնակիցների թիվը: Հատկապես, իշխանություններ կայացնող ուժերի հետ բախումների հավանականության դեպքում, կամ իշխանությանը սերտաճած թաղային կրիմինալի սպառնալիքների դեպքում,
- Թույլ են տալիս իրադարձությունների ակնատեսն և վկան լինել բազմաթիվ մարդկանց, ինչը զսպում է օրինախախտումների կամ կոշտ ուժի գործադրման հնարավորությունը,
- Մեծացնում է իշխանության պատասխանատվության աստիճանը և մղում նրան հարաբերվել քաղաքացիական շարժումների մասնակիցների հետ օրենքների շրջանակում,
- Նվազեցնում է իշխանության կողմից ճնշամիջոցների գործադրման ծայրահեղ եղանակների հավանականությունը,
- Ստիպում է փոխել իշխանությանը իր պրակտիկաները և որոշ դեպքերում ընդօրինակել քաղաքացիականների առաջադրած պրակտիկաներին:

4.4. Տեխնոլոգիաների զարգացումը և միջազգային փորձի հետ հաղորդակցումը

Ժամանակից նոր տեխնոլոգիաները կարևոր դեր են խաղում նաև միջազգային փորձի հետ հաղորդակցման առումով:

- Դա նախ դրսևորվում է քաղաքացիական շարժումների համաշխարհային փորձի պատմությանը ծանոթանալու մեջ: Հատկապես խոսքը վերաբերվում է 1960-ականների Միացյալ Նահանգների ու ֆրանսիական ուսանողության փորձի ուսումնասիրությունը, սևամորթների իրավունքներին նվիրված քաղաքացիական շարժումը ԱՄՆ-ում և այլն,
- Մյուս կարևոր դերակատարությունը դա այլ երկրների երիտասարդական և քաղաքացիական շարժումների հետ կապերի ձևավորումն ու փորձի փոխանակումն է: Օրինակ, ուղեվարձերի թանկացման դեմ շարժմանը հաջորդած նստացույցի ընթացքում տեղի ունեցավ Skype-ով հաղորդակցում բրազիլացի ակտիվիստների հետ, որից հետո առաջացավ Երևանի քաղաքապետարանի մոտ իրականացված “պայմանական շենքի գրավումը” ակցիայի գաղափարը,

- Մեկ այլ առցանց համագործակցության դրսևրում կարելի է համարել սփյուռքի հայերի հետ համագործակցությունը և առցանց ակտիվությունների կազմակերպումը,
- Կարևոր է նաև այլ շարժումներին ու քաղաքացիական նախաձեռնություններին հայ ակտիվիստների առցանց իրականացվող աջակցությունը: Դրա օրինակը կարող է ծառայել Թբիլիսի Վակե պուրակին ցուցաբերված համերաշխության ակցիան (Համերաշխություն Երևանի Մաշտոցի պուրակից Թբիլիսիի Վակեի պուրակին, 2014):

Հարկ է նկատել, որ չնայած միջազգային փորձի յուրացման և առցանց համագործակցության դրսևրումներին, դրանք դեռևս սաղմնային փուլում են և նոր պրակտիկաները դեռ զարգացման կարիք ունեն: Անշուշտ, հայկական քաղաքացիական նախաձեռնությունները ուղղված են լուծելու Հայաստանյան հիմնախնդիրները և պետք է ունենան տեղական յուրահատկություններ, սակայն միջազգային քաղաքացիական շարժումների ու նախաձեռնությունների հետ համագործակցությունը կարող է ավելի ուժադացնել այն: Այս առումով անհրաժեշտություն է զգացվում զարգացնելու առցանց համագործակցությունը ու այդ ոլորտում նոր պրակտիկաների ձևավորումը:

4.5. Նշանների փոխանակությունը վիրտուալ ու իրական տարածքների միջև

Քաղաքացիական նախաձեռնությունների ժամանակ նոր ու հետաքրքիր երևույթներից մեկն էլ նշանների փոխանակությունն էր իրական ու վիրտուալ տարածքների միջև: Այս հնարքը գործուն ձևեր ստացավ հատկապես տրնասպորտի ուղեվարձերի դեմ նախաձեռնված շարժման ժամանակ: Առավել հետաքրքիրը վիրտուալ տարածքի նշանների տեղափոխումն էր իրական տարածք: Դա հետաքրքիր ազդեցություն ունեցավ հատկապես երիտասարդ ու պատանի սերնդի ներկայացուցիչների վրա: Ֆեյսբուքյան նշանները հարազատ ու ճանաչելի են այդ տարիքային խմբերի համար: Եվ ասենք օրինակ, տրանսպորտային ցույցերի ժամանակ այդ նշանների հայտնվելը կանգառներում կանգնած երիտասարդների պաստառներին կամ վերնաշապիկներին նպաստեց նրանց հանդեպ վերաբերմունքի բարյացակամության մեծացմանը հենց երիտասարդների ու պատանիների մեջ: Այդ նշաններից հաճախ կիրառվողներից էին ֆեյսբուքյան ժպիտի նշանը 100 դրամի զրոների տեղում, կամ 100 դրամին ուղեկցող like-ի նշանը, սրտիկի նշանը և այլն: Նորույթ էր նաև պայքարի ժամանակ կատարված որևէ իրադարձության ծաղրանկարների ձևավորումը և շրջանառումը ֆեյսբուքով: Կամ կոմիկական

հովովակների ձևավորումը: Ասենք օրինակ, նստացուցի համար անհարմարություններ հարուցելու նպատակով մերձակա սիգամարզը ճահճանալու աստիճան ջրելը վեր ածվե՞ծ քաղաքապետ Տարոն Մարգարյանի հանդեպ ծաղրանկարների ստեղծմանն ու ֆեյսբուքում տարածմանն ուղղված մի շարժման: Նման ծաղրուծանակի ենթարկվեց նաև քաղաքապետարանի աշխատակազմի քարտուղարը իր աշխատասենյակում ծխելու և մոխիրը նստացուցավորների վրա պատուհանից թափելու համար:

Նշանների փոխադրում էր տեղի ունենում նաև իրական տարածքից դեպի վիրտուալ տարածք: Էլ շատ նշաններ Ասենք օրինակ, նման բան էր Տարոն Մարգարյանի պատկերով 150 դրամանոց թղթադրամի շրջանառումը ֆեյսբուքում: Շատ արագ այդ 150 դրամանոց թղթադրամը տպվեց, բազմացվեց ու հայտնվեց կանգառներում բողոքի ակցիաներ անող երիտասարդների ձեռքերում, ովքեր դա սկսեցին բաժանել ուղևորներին, որպեսզի դրանով վճարեն երթուղայինների վարորդներին: Իսկ հետո այդ գործողությունները տեսանկարահանվեցին ու նորից տարածվեցին ՖԲ-ում: Կամ 150 դրամը մերժող նկարը, որը պատկերված էր պաստառների և A4 ֆորմատի թղթերի վրա ու փակցվում էր երթուղայինների ու ավտոբուսների վրա, որպես խմբի խորհրդանիշ հայտնվեց ՖԲ-ում և վեր ածվեց այդ բողոքի ակցիայի մասնակիցներից շատերի պրոֆիլի նկարի:

Ըստ փորձագիտական կարծիքների, այդ գործողությունների ժամանակ առաջանում էին *նոր սիմվոլիկ արժեքներ*, որոնք քաղաքացիականների համար իշխանության հանդեպ առավելություն էին ձևավորում սիմվոլիկ փոխանակության հարթությունում: Դա հատկապես շատ ազդեցիկ դարձավ տրանսպորտի գների դեմ բողոքի ժամանակ, երբ իշխանությունը չկարողացավ դիմանալ քաղաքացիական պայքարի մասնակիցների կողմից սիմվոլիկ արժեքների արտադրության ու շրջանառության ինտենսիվությանը: Սիմվոլիզմի այդ վերելքը ձևավորում էր երիտասարդության խանդավառություն ու էներգետիկ հետաքրքիր դաշտ, որը խաղային գրավչություն էր ստեղծում այլ երիտասարդների համար, ովքեր միանում էին փողոցային այդ ակցիաներին, որոնք շնորհիվ իրենց նշանային ու խորհրդանշանային հազեցվածության պարզ բողոքի ակցիայից ձեռք էին բերում նաև տոնականության ու նշանային համերաշխության հատկանիշներ: Ավելորդ չի լինի, ասել, որ նշանային փոխանակության այդ գործընթացն իր դերն ունեցավ իրավիճակի փոփոխման գործում և դրա արդյունքում ձևավորված սիմվոլիկ արժեքի աճը այն գործոններից մեկն էր, որը ստիպեց կառավարությանը և քաղաքապետարանին զիջումների գնալ տնտեսական արժեքի փոխանակության հարթությունում՝ իջեցնելով տրանսպորտի գինը նորից 100 դրամ:

Այս առումով, կարելի է ասել, որ սիմվոլիկ արժեքների ձևավորման ու փախանակության և դրանք իրական միջավայր տեղափոխելու առումով յուրահատուկ հնարավորություններ է ստեղծում հենց Ֆեյսբուքը: Այս առումով քաղաքացիական նախաձեռնությունների համար Ֆեյսբուքը յուրահատկությունը նրանում է, որ հնարավոր է առանց տնտեսական կապիտալ ներդնելու ձևավորել սիմվոլիկ կապիտալ ու շրջանառել: Դրա համար բավական է նախաձեռնության մասնակիցների մշակութային կապիտալի ներդրումը:

Ֆեյսբուքը կարևոր է նաև այն առումով, որ դրա միջոցով քաղաքացիական ակտիվիստները կարող են ձևավորել մշակութային կապիտալի փոխանակության գործընթացներ և ստանալ առավելություն կլանային կառույցների հանդեպ: Եթե իրական տարածքներում իշխանությունը, կամ բիզնես ոլորտը կարող է փորձել առավելություն ձևավորել տնտեսական կապիտալ ներդնելով (*ինչպես ասենք օլիգարխ-պատգամավոր Սամվել Ալեքսանյանը արեց Փակ շուկայի դեպքում, այդտեղ բերելով իրենից տնտեսական կախվածության մեջ գտնվող մարդկանց, իսկ նրան հակադրվող նախախորհրդարանը չկարողացավ բավականաչափ սիմվոլիկ կապիտալ ձևավորել ու շրջանառել*), ապա ֆեյսբուքում մշակութային կապիտալի փոխանակության հարթությունում առավելություն կարող են ստանալ քաղաքացիական ակտիվիստները, ովքեր հետո այդ առավելությունը տեղափոխելով իրական փոխհարաբերությունների դաշտ, հնարավորություն կարող են ստանալ այնտեղ նվազեցնել իշխանության կամ բիզնեսի առավելությունը (*ինչպես դա տեղի ունեցավ տրանսպորտային թանկացումների դեմ պայքարի ժամանակ*):

4.6. Քաղաքի ու գյուղի տարբերության մասին

Քաղաքում և գյուղում նոր սոցիալական տեխնոլոգիաների ազդեցությունը տարբեր է: Հիմնական պատճառներն այն են, որ.

- գյուղական համայնքում մարդկանց մտածելակերպը խիստ փակ է և մեծ դեր է խաղում ազգակցականության, բարեկամության ու ծանոթության գործոնը,
- շատ գյուղերում կան ինտերնետի մատչելիության տեխնիկական սահմանափակումներ,
- տարբեր են նաև քաղաքի ու գյուղի հանրային տարածների վիճակը: Գյուղերում բոլորն իրար ճանաչում են և չկան հանրային տարածքներ,

որտեղ մարդը կարող է իրենց ներկայացնել ազգակցական ու հարևանական խմբերից դուրս,

- **ուժեղ** ազգակցական, հարևանական կապերը խոչընդոտում են քաղաքացիական դիսկուրսների ձևավորման հնարավորությունները գյուղական միջավայրերում,
- նոր սոցիալական տեխնոլոգիաները առայժմ նույնպես չեն կարող իրականացնել գյուղական միջավայրերը քաղաքացիական շարժումներին ինտեգրելու խնդիրը:

ԵԶՐԱԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ և ԱՌԱՋԱՐԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Հայաստանում քաղաքացիական ակտիվիզմը հիմնականում դրսևորվում է քաղաքացիական նախաձեռնությունների ձևով: Դրանք գլխավորապես դիմադրողական բնույթի են և ուղղված են կառավարության կամ տեղական ինքնակառավարման մարմինների կողմից իշխող դասակարգի և դրան սերտաճած կլանային խոշոր բիզնեսի շահերին ծառայող այնպիսի որոշումների դեմ, որոնք կառուցված են ծայրահեղ անարդարության և հասարակության մնացած խավերի շահերը ոտնահարելու վրա: Այդ նախաձեռնությունները ոչ միշտ են պսակվում հաջողությամբ, քանի որ կառավարությունը, տեղական ինքնակառավարումը և ընդհանրապես պետական կառավարման ողջ համակարգը ընդգծված հակակրանքով է վերաբերվում քաղաքացիական ակտիվիզմին ընդհանրապես և քաղաքացիական նախաձեռնություններին, մասնավորապես: Պետական պետական իշխանության և տնտեսական լծակները մենիշխանորեն տիրող կլանային համակարգը դիմադրում ու հիմնականում չեզոքացնում է այն բոլոր նախաձեռնությունները, որոնք դուրս են իր շահերի շրջագծից: Ցանկացած նախաձեռնություն, բախվելով իշխանության պատին դատապարտված է անհաջողության: Չնայած, դրան, քաղաքացիական բևեռ ձևավորող ուժերը անցած մի քանի տարում ցույց տվեցին, որ այնուամենայնիվ համառ պայքարի դեպքում որոշ հաջողությունների կարելի է հասնել: 2011 թվականից ի վեր քաղաքացիական նախաձեռնությունները դրական արդյունքներ գրանցեցին Երևանի “Վիշապների պուրակի”, Թռչկանի ջրվեժի պաշտպանության, Մաշտոցի պուրակի պաշտպանության և ուղեվարձերի գների թանկացման դեմ պայքարի և մի շարք այլ դեպքերում:

Մեծ արձագանք ստացան հատկապես վերջին երկուսը: Մաշտոցի պուրակի պաշտպանությունը ստեղծեց մի շարք կարևոր արդյունքներ, որոնցում կարևոր է

առանձնացնել հատկապես հանրային միջավայր կամ տարածք ձևավորելու նախադեպը: Սա, ըստ էության, Հայաստանի պատմության մեջ առաջին նման տարածքն էր, որը ձևավորվում էր ոչ թե պետության, այլ՝ քաղաքացիների կողմից: Սրա կարևորությունը շատ խորքային բնույթ ունի: Հայաստանում ձևավորվեց այն, ինչին քննադատական տեսության հայտնի ներկայացուցիչ Յուրգեն Հաբերմասը տվել է “public sphere” ձևակերպումը: Վերջինս այնպիսի մի տեղ, ուր կարող են հավաքվել մեկից ավելի մարդիկ և իրականացնելով խոսքի փոխանակում, ռացիոնալ փաստարկի հիման վրա հասնել փոխըմբռնման կայացում: Հենց նման երկխոսության ունակ մարդկանց էլ նա անվանում է քաղաքացիներ (Habermas, Lennox, Lennox 1974. 49): Այսինքն, հանրային միջավայրը կամ տարածքը դա մի տեղ է, որտեղ ձևավորվում է և որտեղից տարածվում է քաղաքացիական մշակույթը, որը երկխոսության ու կոնսենսուսի կայացման մշակույթն է: Այս մշակույթը զարգացվեց նաև ուղեվարձերի թանկացման դեմ ուղղված պայքարում:

Չնայած քաղաքացիական նախաձեռնություններից շատերը չեն հասել իրենց դրած նպատակի վերջնական լուծմանը, սակայն դրանք թողել են կարևոր դասեր:

Շատ դեպքերում քաղաքացիական նախաձեռնությունների անհաջողությունների հիմնական պատճառը հասարակությունում քաղաքացիական թույլ մշակույթը և քաղաքացիների պակասն է: Քաղաքացիների պակասը ձևավորել է իշխանության դիսֆալանս՝ հոգուտ իշխանության այն տեսակի, որը կլանային է: Կլանային իշխանությունը հաջողում և գերակայում է հասարակությունում լայն առումով հենց այն պատճառով, որ հասարակության մեջ տարածված իշխանության պրակտիկաները նույնպես կլանային են: Դրանք հենվում են նույնպես կլանային բնույթ ունեցող հայկական ժամանակակից պատրիարխալ ընտանիքի, ազգարյունակցական ու թաղային համայնքների վրա, որոնք առաջնորդվում են տղամարդակենտրոնության, տղամարդկային բիրտ ուժի գործադրմամբ կառուցվող ուղղահայաց ու հիերարխիկ իշխանության իրացման սկզբունքներով: Հայաստանում ոչ միայն պետական կառավարման, այլ հենց հասարակության մեջ լայն առումով տիրապետող է իշխանության կլանային տիպը, այլ՝ ոչ քաղաքացիական: Դա նշանակում է, որ հասարակությունում խոսքի փոխանակումը հիմնականում իրականացվում է ոչ հանրային տարածքներում, ինչը նպաստում է իշխանության կլանային տիպի վերարտադրությանը: Իդեպ, սա այն հիմնական պատճառներից է, որը լճացնում է քաղաքացիական նախաձեռնություններից շատերը: Հատկապես, այն քաղաքացիական նախաձեռնությունները, որոնց ակտիվությունները տեղի են ունենում համայնքային

միջավայրերում, որտեղ գերակայում է անձնական ճանաչողության սկզբունքը, իսկ խոսքի փոխանակությունը ներփակված է ընտանիքի, ազգարյունակցական մեծ ընտանիքի, հարևանական կամ թաղային միջավայրերում:

Շատ քաղաքացիական նախաձեռնություններ ավելի նկատելի դարձրեցին արդի հայաստանյան հասարակության ներսում իշխանության երկու տարբեր տեսակների՝ կլանային իշխանության և նոր կազմավորվող քաղաքացիական իշխանության ձևերի բախման փաստը: Շատ ակտիվիստներ և մամուլի հրապարակումներ կարծիքներ հնչեցրեցին Երևանի քաղաքապետարանի վարչական կառույցի, ազգակցական կլանների և թաղային խուժանի համագործակցության մասին, որի փաստացի դրսևորումը համարվեց նստացուցավորների հանդեպ կիրառված ֆիզիկական բռնությունների և ծեծի դեպքերը (ՀՀԿ կուսակցությանը կից գործում են ահաբեկչական խմբավորումներ 2013; Մեղիքսեթյան 2013; Ծեծել են նստացույցի մասնակիցներին 2013): Բռնություններն այդ աստիճան դրսևորումները նույնիսկ դատապարտվեցին միջազգային կառույցների կողմից (ԱՄՆ դեսպանատունը դատապարտում է... 2013; ԵՄ պատվիրակությունն իր խորը մտահոգությունն է հայտնում... 2013): Քաղաքային իշխանության, ազգակցական կլանային ու թաղային կլանային իշխանությունների տիպերի միջև կապի մարմնավորումը կարելի է համարել նստացուցավորներին ծեծողների հնչեցրած հայտնի “դուք ում հերերին եք ուզում գործից հանեք” հայտնի արտահայտությունը (Արամյան 2013):

Հետևաբար, այս հետազոտությունը հուշում է մեզ, որ *քաղաքացիական նախաձեռնությունների մարտավարությունում և դրանից բխող խնդիրներում ու միջոցառումներում միշտ պետք է ունենալ գոծողությունների մի փաթեթ, որն ուղղված է խոսքի փոխանակությունը փակ միջավայրերից հանրային միջավայր տեղափոխելուն*: Սա թույլ կտա

- ձևավորել *հանրային միջավայրեր*, որտեղ իշխանության կլանային պրակտիկաների ազդեցիկությունը թուլանում է,
- ձևավորել *քաղաքացիներ*, ովքեր *խոսքի փոխանակումը իրականացնում են հանրային միջավայրերում*, ինչի շնորհիվ նրանք փոխում են իշխանության մասին իռացիոնալ փաստարկի հիման վրա կառուցվող դիսկուրսները ռացիոնալ փաստարկի վրա կառուցվող դիսկուրսի,
- սա կարող է նպաստել որպեսզի խոսքի փոխանակումը ձեռք բերի երկխոսության բնույթ,

- նշվածը կարող է նպաստել հանրային տարածքներում ռացիոնալ փաստարկի հիմքի վրա կառուցվող փոխընթացման պրակտիկաներ ձևավորելուն,
- հանրային միջավայրերում նոր դիսկուրսիվ պրակտիկաների կիրառումը կարող է նպաստել փոխելու հասարակությունում իշխանություն իրացնող ու ձևավորող սուբյեկտին: Ընտանեկան, թաղային հարևանական ազգայունակացական կլանի անդամին, որպես իշխանություն իրացնող ու ձևավորող նոր սուբյեկտ հակադրել քաղաքացուն
- այդ սուբյեկտի փոփոխությանը կարելի է հասնել հենց անհատի ներսում, նրան փակ տարածքներից տանելով հանրային տարածքներ:

Քաղաքացիական դաշտում գործունեություն իրականացնելու ձևերի վերաբերյալ կցանկանայի ներկայացնել ևս մեկ առաջարկ:

Հայաստանում ներկայումս քաղաքացիական ակտիվության տիրապետող ձևը քաղաքացիական նախաձեռնությունն է: Վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ քաղաքացիական ակտիվության ոլորտում կարևոր խնդիրներ կան, որոնց իրագործումը վեր է քաղաքացիական նախաձեռնությունների գործունեության ֆորմատի հնարավորություններից: Այնպիսի խնդիրներ, ինչպիսիք են քաղաքացու ձևավորումը, հանրային միջավայրերի ձևավորումը, երկխոսության մշակույթի ձևավորումը, ռացիոնալ փաստարկի հիման վրա խոսքի փոխանակության կազմակերպումը դժվարությամբ են տեղավորվում քաղաքացիական նախաձեռնության ֆորմատում: Այս առումով, անհրաժեշտ է, որ քաղաքացիական նախաձեռնությունների հետ միասին ձևավորել քաղաքացիական ակտիվության *նոր ֆորմատներ*, որոնց միջոցով հնարավոր կլինի լուծել վերը նշված խնդիրները:

Նոր ֆորմատների ձևավորումը հնարավոր չէ առանց համապատասխան մարդկային ռեսուրսների: Այդ ռեսուրսները ձևավորելու համար անհրաժեշտ է իրականացնել քաղաքացիական երկխոսություն իրականացնելու և հանրային միջավայրեր ձևավորելու կարողություններ ու հմտություններ ունեցող և այդ մշակույթը կրող անհատների պատրաստում համապատասխան *դասընթացների կազմակերպման* միջոցով: *Մեր առաջարկը այն է, որ այդ դասընթացները իրականացվեն բաց ձևով և հանրային միջավայրում*, որը կարող է լինել ասենք օրինակ, Մաշտոցի պուրակը: Նման դասընթացն ինքը, արդեն իսկ, կլինի հանրային միջավայրի ձևավորման նախադեպ, որտեղ կիրականացվի ռացիոնալ փաստարկի հիման վրա ներկայացվող խոսքի՝ գիտելիքի փոխանակման գործընթաց:

Մյուս կարևոր խնդիրը, քաղաքացու ձևավորումն է: Նման խնդիր լուծելու համար միայն հանրային միջավայրերի ձևավորումը բավարար չէ: Անհրաժեշտ է մարդկանց վրա ներագոյու հանրային միջոցառումների իրականացում: Թե ինչպիսի՞ միջոցառումներ, կարելի է քննարկել հենց քաղաքացիական նախաձեռնությունների անդամների և ակտիվիստների տարբեր խմբերի հետ:

Կարծում ենք, որ քաղաքացու ձևավորումն այնպիսի կարևոր ու ընդգրկուն խնդիր է, որը թույլ չի տա լուծել քաղաքացիական առանձին վերցրած նախաձեռնությունը և նման նպատակ իր առջև կարող է դնել քաղաքացիական շարժումը, ինչը շատ ավելի մեծ խնդիրներ կարող է լուծել, ընդհուպ մինչև քաղաքացու իրավունքների իրացմանը խոչընդոտող համակարգի փոփոխությունների իրականացումը: Մեր այս առաջարկը բխում է հարցումների ընթացքում քաղաքացիական ակտիվիստների բարձրացրած հենց այն հարցադրումից, որը վերաբերում է համակարգի փոփոխման անհրաժեշտությանը: Նրանք հաճախ դա ձևակերպում էին, որպես իշխանափոխության անհրաժեշտություն, սակայն մեր կարծիքով, դա ոչ այնքան իշխանափոխության, որքան իշխանության որակի փոփոխության խնդիր է, որի տեղական բնույթը քիչ վերն արդեն քննարկել եմ՝ կլանային ու քաղաքացիական իշխանության տեսակների հակամարտության կոնտեքստում:

Քաղաքացիական շարժմանը անշուշտ կարող են միանալ ինչպես անհատ քաղաքացիներ, այնպես էլ տարբեր քաղաքացիական նախաձեռնություններ, որոնք ցանկանում են իրենց առջև դրված կոնկրետ նպատակների իրականացմանը զուգահեռ լուծել ավելի ռազմավարական բնույթի խնդիր, ինչպիսին ասենք քաղաքացու ձևավորումն ու իշխանության սուբյեկտի փոփոխությունն է: Թե ինչպիսի կառուցվածքային մարմին կարող է ունանալ այդ շարժումը դա հետագայի որոշելիք խնդիր է: Սակայն, սկզբուրբային տեսանկյունից դա պետք է կառուցված լինի հանրային միջավայրի ձևավորման սկզբունքով, որը մի տեղ է, որտեղ իրականացվում է խոսքի փոխանակությունը և ռացիոնալ փաստարկների հիման վրա կազմակերպվող երկխոսության միջոցով ձևավորվում է փոխընթերցում, կոնսենսուս: Կոնսենսուսի կայացման նպատակը քաղաքացիական հասարակության շահերի իրացման նպատակով քաղաքացիական հասարակության կողմից իշխանության դիսկուրսներին ու պրակտիկաներին ավտերնատիվներ ձևավորելն ու փոխելն է, որոնք իվերջո կարող են հանգեցնել իշխանության իրականության փոփոխությանը և քաղաքացիականության հիմքի վրա նոր հասարակական իրականության կառուցմանը:

Կարևոր է նաև *քաղաքացիական նշանների ռեպրեզենտացումը հանրայնորեն նշանակալի վայրերում և այդ վայրերի քաղաքացիականացումը*: Այս առումով կարևոր միջոցառումներից կարող է լինել քաղաքացիական նշանների արտադրության ու դրանց ռեպրեզենտացման վայրերի ու ռեպրեզենտացման ձևերի ընտրությունը: Վայրի ու ձևի ընտրության համար կարևորը արդյունք ստանալն է: Եթե վայրն ու ձևը չեն նպաստելու որպեսզի մարդիկ ընկալեն ու յուրացնեն ռեպրեզենտացվող քաղաքացիական նշանները, ապա անհրաժեշտ կլինի դրանք անընդհատ փոխել, մինչև կգտնվեն առավել ընդունելի նշանային ձևերն ու վայրերը: Դրանք կարող են լինել շատ բազմազան: Սկսած, ասենք օրինակ, նկարների կամ քանդակների ներկայացումը, վերջացրած ֆիլմերի բացօթյա ցուցադրումները, փողացային ներկայացումները, սրճարանային կամ հրապարակային քննարկումները և այլն: Այստեղ սկզբունքային կարևորություն ունի մարդկանց ներգրավման խնդիրը և իր կենցաղային ընտանեկանից դուրս հանրային ոլորտ մտնելը: Խնդիրը պահպանելով ձևերը կարող են անընդհատ փոխվել:

Քաղաքացիական շարժումների, նախաձեռնությունների և ակտիվիզմի այլ ձևերի զարգացման գործում առանցքային նշանակություն ունի գաղափարների, արժեքների հստակցեման և ինքնության ձևակերպման խնդիրը (Della Porta, Diani 2006. 5-6): Այս առումով Հայաստանում քաղաքացիական նախաձեռնությունները նույնպես զգալի անելիքներ ունեն: Մասնավորապես, կարևոր բացերից մեկը դա կոլեկտիվ ինքնությունների ձևավորման խնդիրն է: Քաղաքացիական շարժումները կամ նախաձեռնությունները դրանք կոլեկտիվ կամարտահայտմանն ուղղված գործողություններ են, որոնց նպատակը ցանկալի փոփոխությունների հասնելն է: Եթե կոլեկտիվ գործողություն իրականացնողները չունեն ձևակերպված ինքնություն կամ դա հստակ չէ, ապա դրա արդյունավետությունը չի կարող ազդու լինել (Whittier 2002. 288-289): Քաղաքացիական շարժումների ուսումնասիրություններում կոլեկտիվ ինքնության և դրա ձևավորման խնդիրը համարվում է կարևորներից մեկը (Melucci 2004. 41-64):

Որպես հանրային միջավայրերի և քաղաքացու ձևավորման կարևոր տարածքներ կարող են ծառայել նաև սոցիալական նոր տեխնոլոգիաների միջոցով ստեղծվող վիրտուալ տարածքները: Այս առումով, դրանք նպաստավոր են քանի որ հիմնականում բաց են: Դրանց գործադրումը կարող է նպաստել ռացիոնալ փաստարկի հիման վրա խոսքի փոխանակման հանրային միջավայրերի ձևավորման գործընթացներ ներգրավել մարդկանց ուժեր, տարբեր պատճառներով ֆիզիկապես չեն կարող հայտնվել իրական տարածքներում:

Այսինքն, սոցիալական ցանցերը կարող են ծառայել քաղաքացու ձևավորման գործընթացին և քաղաքացիական շարժումը կարող է նաև իրականացնել նոր տեխնոլոգիաների կողմից ստեղծված վիրտուալ տարածքներում: Այս առումով պարզապես անհրաժեշտ է վիրտուալ տարածքում նույնպես պահպանել այն հիմնական պայմանները, որոնք խոսքի փոխանակումը վեր են ածում ռացիոնալ փաստարկման հիման վրա իրականացվող երկխոսության: Դրանք հետևյալներն են.

1. քննարկման մասնակիցներից ոչ ոք չպետք է հեռացվի դիսկուրսից
2. դիսկուրսի մասնակիցներից բոլորը իրենց խոսքը ներկայացնելու և ճշմարիտ ու արդար ճանաչվելու հավակնության հավասար իրավունքներ ունեն,
3. մասնակիցներից յուրաքանչյուրը պետք է պատրաստ լինի ընդունելու մյուսի արդար լինելու հավակնությունը
4. մասնակիցների միջև իշխանության տիրապետման տարբերությունները պետք է չեզոքացվեն այնպիսի եղանակով, որ տարբերությունը չազդի կոնսենսուսի կայացման վրա,
5. մասնակիցները պետք է թափանցիկ կերպով հայտարարեն իրենց նպատակները և ձեռնպահ մնան ստրատեգիական բնույթի գործողություններից: Կարևոր է նաև, որ չլինեն ժամանակային սահմանափակումներ (Habermas 1993. 31; Habermas 1990. 65-66).

ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. ԱՄՆ դեսպանատունը դատապարտում է Հայաստանում ակտիվիստների նկատմամբ հարձակումները, <http://www.tert.am/am/news/2013/09/12/us-embassy-statement/>, վերջին դիտումը 12.09.13
2. **Արամյան Հ.** Մեկնաբանություն. Չի իմացվի, թե վենդետան ինչի կվերածվի, <http://www.lragir.am/index/arm/0/comments/view/87371>, վերջին դիտումը. 27 Օգոստոսի 2013
3. ԵՄ պատվիրակությունն իր խորը մտահոգությունն է հայտնում ակտիվիստների նկատմամբ հարձակումների կապակցությամբ, http://www.1in.am/arm/armenia_society_214035.html, վերջին դիտումը 2013-09-13
4. **Իշխանյան Ա.** 2014. Քաղաքացիական նախաձեռնությունների զարգացումը Հայաստանում. <http://diskurs.am/2014/01/210/>, վերջին դիտումը. 24.01.2014
5. Ծեծել են նստացույցի մասնակիցներին <http://www.hraparak.am/news/view/39461.html>, վերջին դիտումը. 05.09.2013
6. Համերաշխություն Երևանի Մաշտոցի պուրակից Թբիլիսիի Վակեի պուրակին, 2014 <http://actv.am/?p=1532&preview=true>,
7. ՀՀԿ կուսակցությանը կից գործում են ահաբեկչական խմբավորումներ, <http://pressing.am/?p=5135>, վերջին դիտումը. 27.08.2013
8. Մարդու իրավունքների եւ ժողովրդավարության ինստիտուտ, 2012. Վերլուծական. Մաշտոցի պուրակի քաղաքացիական պայքարը. անավարտ: <http://organize-now.am/am/2012/12/09/3507/>, վերջին դիտումը. 20. Հոկտեմբեր, 2013
9. Մարդու իրավունքների եւ ժողովրդավարության ինստիտուտ, 2012. Վերլուծական. Թեղուտի պաշտպանության քաղաքացիական նախաձեռնություն. <http://organize-now.am/am/2012/11/12/3476/>, վերջին դիտումը. 20. Հոկտեմբեր, 2013
10. Մելիքսեթյան Վ., Պապայի տղաներն ու անհնազանդները. <http://www.lragir.am/index/arm/0/society/view/87355>, վերջին դիտումը. 27.08.2013
11. **Adamsk W., Mackonin P., Zapf W.** 2002. Structural Change and Modernization in Post-Socialist Societies. Hamburg: Kramer
12. **Bourdieu. P.** 1986. The forms of capital. In J. Richardson (ed.) Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education. New York: Greenwood Press.
13. **Bourdieu, P.** 1993. The Field of Cultural Production: Essays on Art and Literature. Columbia University Press.
14. **Buechler S. M.** 2000. Social Movements in Advanced Capitalism: The Political Economy and Cultural Construction of Social Activism. New York: Oxford University Press.
15. **Corbett J.** 1988. *Sanctuary, Basic Rights, and Humanity's Fault Lines: A Personal Essay*. Spring/Summer 1988, vol. 5.1

<http://weberstudies.weber.edu/archive/archive%20A%20%20Vol.%201-10.3/Vol.%205.1/5.1Corbet.htm>

16. **Della Porta D., Diani M.** 2006. *Social Movements: An Introduction*. Oxford: Blackwell Publishing,
17. **Foucault M.** 1972. *The Archaeology of Knowledge and the Discourse on Language*. New York: Pantheon Books
18. **Habermas J.** 1990. *Moral Consciousness and Communicative Action*. Cambridge, Mass: MIT Press
19. **Habermas J.** 1993. *Justification and Application: Remarks on Discourse Ethics*. Cambridge, Mass: MIT Press
20. **Habermas J.** 1989. *The Structural Transformation of the Public Sphere*. Cambridge, Mass: MIT Press
21. Habermas J., Lennox S., Lennox F. 1974 *The Public Sphere: An Encyclopedia Article*. *New German Critique*, No. 3. (Autumn, 1974), pp. 49-55.
22. **Havel V.** 1993. *How Europe Could Fail*. In: *New York Review of Books*, vol. 18 November 3
23. **Melucci A.** 2004. *The Process of Collective Identity*. In: Jonston H., Klandermans B. (Eds.) *Social Movements and Culture*, Minnesota University Press 41-64
24. **Whittier N.** 2002. *Meaning and Structure in Social Movements*. In: Meyer D., Whittier N., Robnett B. (Eds.) *Social Movement, Identity, Culture and the State*. Oxford, New York: Oxford University Press
25. **Yurchak A.** 2005. *Everything Was Forever, Until It Was No More*. Princeton and Oxford: Princeton University Press.